

Evaluatie Meerjarenplan Zelfbeschikking

Eindrapport over de inzet tussen 2022-2025

P0325

Onderzoek in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Auteurs: Gregor Walz (Verwonderzoek) | Suzanne Bouma (Avans Hogeschool) | Mirjam Engelen (De Beleidsonderzoekers)

4 februari 2026 | De Beleidsonderzoekers | www.beleidsonderzoekers.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt via druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Samenvatting

Het Meerjarenplan Zelfbeschikking 2022-2025 bestond uit vier inhoudelijke actielijnen. Daarnaast was er een vijfde actielijn die tot doel heeft de meerjareninzet te monitoren en evalueren. De monitoring en evaluatie heeft bestaan uit twee tussenmetingen en een eindmeting. Het onderhavige rapport bevat de resultaten van de eindmeting van dit onderzoek.

Inleiding

Het Meerjarenplan Zelfbeschikking (2022-2025) is een initiatief van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid met als doel het recht op zelfbeschikking te bevorderen. Met een budget van €1,3 miljoen richtte het plan zich vooral op mensen uit 'gesloten gemeenschappen' waarin het belang van de gemeenschap boven dat van het individu wordt gesteld. Het programma bestond uit vier inhoudelijke actielijnen.

De vier actielijnen waren: (1) mentaliteitsverandering, (2) financiële zelfredzaamheid en participatie van vrouwen met een migratieachtergrond, (3) zelfbeschikking in de opvoeding, en (4) cultuur- en gendersensitief werken van professionals op het terrein van armoede- en schuldhulpverlening.

Het programma vormde een voortzetting van eerdere initiatieven zoals het Actieplan Zelfbeschikking (2015-2017) en sloot aan bij de bredere ketenaanpak van schadelijke praktijken. In deze samenvatting lopen we de vier actielijnen langs en trekken we overstijgende conclusies.

Actielijn 1: Mentaliteitsverandering

Actielijn 1 richtte zich op kennisoverdracht over het recht op zelfbeschikking en mentaliteitsverandering van binnenuit. Hiervoor werden twee hoofdprojecten ingezet: de 'Alliantie Verandering van Binnenuit' (grotendeels al gefinancierd door het ministerie van OCW en gecoördineerd door Movisie) en het programma 'Zelfbeschikking: Jezelf Kunnen Zijn' (gecoördineerd door het Oranje Fonds).

Alliantie Verandering van Binnenuit

De Alliantie kende drie hoofdactiviteiten: (dialogoog)bijeenkomsten binnen gemeenschappen, scholing van partners en voortrekkers, en het betrekken van gemeenten. De huidige uitvoeringsperiode van de alliantie loopt door tot 2028. Tot begin 2026 organiseerden de alliantiepartners bij elkaar ruim 400 dialoogbijeenkomsten. Daarnaast werd ingezet op methodische verbreding via sociale media, podcasts en theater, met name om jongeren te bereiken.

De organisaties merkten dat het maatschappelijk klimaat de laatste tijd is verhard, wat het voeren van open gesprekken over emancipatie en seksuele diversiteit moeilijker maakt. Dit wordt toegeschreven aan internationale invloeden en toenemende polarisatie. Desondanks bleef de dialoogvorm effectief, vooral omdat deelnemers zich herkenden in taal, cultuur en context. Wel werd benadrukt dat drie bijeenkomsten onvoldoende zijn voor diepe verandering; een structurele aanpak over langere tijd is noodzakelijk.

De samenwerking met gemeenten verliep moeizaam door onder andere versnippering van beleidsthema's op gemeentelijk niveau. Succesvoller was een proactieve benadering waarbij werd begonnen bij lokale netwerken van formele en informele organisaties waar gemeenten later bij konden aansluiten. De organisatorische inrichting van de Alliantie, met Movisie als centrale coördinator, bleek efficiënt en ontlastte de inhoudelijke partners.

Programma Jezelf Kunnen Zijn

Het Oranje Fonds ondersteunde zes initiatieven met tweejarige subsidies en bood een platform voor kennisuitwisseling. De initiatieven zetten breed in op dialoog, ontmoeting, voorlichting en relationeel werk, met huiskamergesprekken, groepsdialogen en educatieve sessies. Daarnaast werd geïnvesteerd in training van vrijwilligers, trainers en sleutelpersonen.

Centraal stond het werken met ervaringsdeskundigheid en peer-to-peer methodieken. Mensen die herkenbaar waren voor de doelgroep qua culturele achtergrond of leeftijd werden bewust ingezet. De opbrengsten bevonden zich op drie niveaus:

- Individueel: toename van bewustwording en reflectie,
- Groepsniveau: versterking van sociale verbanden
- Organisatieniveau: professionalisering en methodiekontwikkeling.

Opbrengst actielijn 1

De ervaringen van de initiatieven laten zien dat het bevorderen van zelfbeschikking via mentaliteitsverandering een langdurig, relationeel en contextgevoelig proces is. De opbrengsten van het werk liggen vaak niet in snelle of meetbare veranderingen, maar in

bewustwording, versterkte relaties en opgebouwde menskracht binnen gemeenschappen. Vertrouwen, nabijheid en maatwerk blijken cruciale voorwaarden om het thema zelfbeschikking bespreekbaar te maken en duurzaam te verankeren. De initiatieven beschikken over diepgaande ervaringskennis die essentieel is voor effectief beleid, maar die soms nog onvoldoende wordt benut en erkend. Het is een grote uitdaging voor de diverse initiatieven om de stap te maken van informele, kleinschalige interventie tot een professionele organisatie die op een structureel niveau impact kan maken. Duurzame ondersteuning vraagt daarom om meerjarige financiering, ruimte voor organisatieversterking en een zorgvuldige, niet-stigmatiserende benadering van doelgroepen.

De organisatorische inrichting van de twee projecten, waarbij het ministerie op afstand staat en een tussenliggende partij (Movisie en het Oranje Fonds respectievelijk) het directe contact met de zelforganisaties onderhoudt, is een succes gebleken. Het zorgt zowel inhoudelijk als administratief voor voldoende ruimte voor de initiatieven om hun eigen koers te varen, hierdoor het vertrouwen binnen hun eigen gemeenschap te kunnen behouden en ook organisatorisch niet overbelast te worden. Voor de impliciete doelstelling van het ministerie om ook zelforganisaties en informele initiatieven te bereiken blijkt deze aanpak dus goed te werken.

Actielijn 2: Financiële zelfredzaamheid

Actielijn 2 richtte zich op het bevorderen van financiële zelfredzaamheid en duurzame participatie van vrouwen met een migratieachtergrond in een afhankelijkheidssituatie. Hiervoor werden binnen het Meerjarenplan Zelfbeschikking twee projecten ingezet: 'Kiezen voor Werk: Ik en Geld' (Diversion) en 'Regie over je Toekomst' (NetwerkPro).

Kiezen voor Werk: Ik en Geld

Dit project voerde tussen mei 2023 en juni 2024 twaalf keer interactieve trainingen uit in Amsterdam en Den Haag, waarbij 152 vrouwen werden bereikt. De interventie combineerde bewustwording met kennisdeling over geldzaken. Deelnemers beoordeelden de training goed en gaven aan meer inzicht te hebben in hun financiële situatie en gemotiveerd te zijn voor vervolgstappen.

Succesfactoren waren de inzet van peer trainers die herkenning en vertrouwen creëerden, de socratische gespreksmethode, en samenwerking met grassroots-organisaties. Knelpunten waren individuele belemmeringen bij deelnemers (taalproblemen, laag zelfvertrouwen, zorgtaken, sociale druk vanuit gezin) en structurele obstakels (gebrek aan kinderopvang, financiële onzekerheid door toeslagenstelsel, ontbrekend gemeentelijk beleid voor niet-uitkeringsgerechtigden).

Regie over je Toekomst

Deze pilot liep van september 2023 tot augustus 2025 en startte met onderzoek naar belemmeringen en behoeften via een adviescommissie, gesprekken met organisaties en een enquête. Vervolgens werden in vier Amsterdamse wijken empowerment-, netwerk- en sollicitatieprogramma's uitgevoerd van elk acht sessies, waarbij ongeveer 45 vrouwen werden bereikt.

De trainingen werkten aan zelfvertrouwen, eigen regie en optimisme, met respect voor de culturele context en privacy van deelnemers. De impact op individueel niveau was zichtbaar: vrouwen ontwikkelden meer zelfbewustzijn en leerden eigen keuzes maken. De werving verliep traag door afhankelijkheid van kwetsbare grassroots-organisaties en aanwezigheid van wantrouwen. Cruciaal waren de inzet van sleutelpersonen en het erkennen van de specifieke sociale context.

Opbrengst actielijn 2

Beide projecten toonden dat peer-to-peer aanpak effectief werkt, grassroots-organisaties onmisbaar maar kwetsbaar zijn, en een positieve, laagdrempelige aanpak vrouwen kan activeren. Tegelijkertijd blijven structurele barrières bestaan die concrete stappen naar werk bemoeilijken. Vervolgtrajecten zijn essentieel om positieve effecten te behouden.

Actielijn 3: Zelfbeschikking in de opvoeding

Movisie ontwikkelde binnen de methodiek 'Weerbaar Opvoeden' een module over zelfbeschikking in de opvoeding, bedoeld voor formele en informele opvoedondersteuners. De module zelf werd succesvol ontwikkeld, maar het bleek lastig de opvoedondersteuners en CJG's te bereiken. Als alternatief is een video en artikel gemaakt die via sociale media gedeeld zijn. Er is geen informatie over het bereik van de module. Als onderzoekers vragen we ons af deze aanpak geschikt is om mentaliteitsverandering bij ouders in gesloten gemeenschappen tot stand te brengen, en of de juiste doelgroep bereikt wordt.

Actielijn 4: Cultuur- en gendersensitief werken

Deze actielijn richtte zich op het versterken van cultuur- en gendersensitief werken bij professionals in de schuldhulpverlening, via twee onderzoeken. ECBO ontwikkelde handreikingen voor opleidingen, terwijl Significant concludeerde dat een lerend netwerk voor huidige professionals geen passende interventie is. Bij zowel huidige als toekomstige professionals bleek weinig interesse en urgentie voor het thema. De scope verschoof van cultuur- en gendersensitief naar algemeen diversiteitsensitief werken. We constateren dat de activiteiten ver afstaan van het oorspronkelijke doel: het bevorderen van zelfbeschikking in gesloten gemeenschappen. De opbrengst van het project is overgedragen aan de directie Participatie en Decentrale Voorzieningen van het ministerie van SZW en de directie Emancipatie van het ministerie van OCW (het Meerjarenplan valt onder de directie Samenleving en Integratie van het ministerie van SZW).

Conclusies

Het Meerjarenplan Zelfbeschikking beweegt zich binnen een complex beleidsveld met beperkte middelen en een beperkte looptijd. De kernbegrippen uit het Meerjarenplan als 'zelfbeschikking' en 'gesloten gemeenschappen' worden bij de verschillende projecten die zijn uitgevoerd met financiering van het Meerjarenplan verschillend geïnterpreteerd. Dit biedt aan de ene kant ruimte voor aansluiting bij de diverse doelgroepen maar bemoeilijkt ook de

eenduidige evaluatie van de inzet. Het programma zet vooral in op verandering op microniveau (individuele deelnemers) en in het verlengde daarvan op het niveau van gemeenschappen en zelforganisaties, terwijl structurele belemmeringen op meso- en macroniveau (zoals gemeentelijk beleid, institutionele routines en bredere maatschappelijke tegenkrachten) de impact van deze inspanningen kunnen ondermijnen. Zo is de maatschappelijke context complexer geworden door de toegenomen polarisatie in Nederland.

De initiatieven uit actielijn 1 en 2 zijn zeer divers, maar sluiten goed aan bij de sociale en culturele context via peer trainers, grassroots-organisaties, ervaringsdeskundigen en herkenbare verhalen. Methodische flexibiliteit en experimenteeruimte zijn daarbij cruciaal gebleken. Projecten zijn realistisch over hun impact: verandering op microniveau is een eerste stap; er bestaat geen quick fix wanneer het gaat om zelfbeschikking. Hoewel projecten bijdragen aan verandering op individueel niveau, blijkt dat structurele knelpunten zoals een gebrek aan kinderopvang en financiële onzekerheid de individuele mogelijkheden van mensen begrenzen.

Grassroots-initiatieven zijn essentieel maar relatief beperkt in organisatorische slagkracht. Ze hebben baat bij een coördinerende paraplu die administratieve en financiële ondersteuning biedt, zoals het Alliantie-model of de werkwijze via een Fonds op Naam. Gemeenten hebben geen formele rol in het Meerjarenplan, wat structurele samenwerking tussen de initiatieven en gemeenten bemoeilijkt. Dit staat in contrast met bijvoorbeeld het kaderprogramma Aan de goede kant van de eer (2007-2010), dat als een voorloper van dit Meerjarenplan Zelfbeschikking is te beschouwen. Een belangrijk element in de uitvoering van dit kaderprogramma was juist de expliciete rol van tien gemeenten. Deze gemeenten ontvingen via het gemeentefonds middelen om lokale afstemming en samenwerking te organiseren en waren verantwoordelijk voor de regiovoering. Het toekennen van deze rol aan gemeenten werd destijds gezien als een cruciale succesfactor in de uitvoering. Ook de rol van het ministerie van SZW is in het Meerjarenplan Zelfbeschikking niet altijd helder; betrokkenen zien in ieder geval ruimte voor het helpen creëren van positieve en constructieve beeldvorming rond het thema zelfbeschikking via een overkoepelende communicatiestrategie.

Slotopmerking

De huidige aanpak bouwt voort op eerdere meerjarige programma's zoals bijvoorbeeld het Actieplan Zelfbeschikking 2015-2017. Het Meerjarenprogramma Zelfbeschikking 2022-2025 is inhoudelijk verwant aan deze voorgangers, maar maakt tegelijkertijd andere beleidsmatige keuzes. De inzet van het meerjarenplan richt zich primair op preventie en het ondersteunen van initiatieven op microniveau, terwijl de ketenaanpak elders is belegd. Daarmee bestaat het huidige meerjarenplan vooral uit een verzameling losse interventies, met het risico dat individuele opbrengsten niet goed vast te houden of op te schalen zijn.

De evaluatie laat zien dat het Meerjarenplan waardevolle initiatieven heeft gefaciliteerd die op het niveau van individuele deelnemers impact maken. De kracht ligt in de bottom-up benadering en de inzet van gemeenschappen zelf. Structurele drempels kunnen individuele vooruitgang echter in de weg zitten. De centrale beleidsuitdaging voor de toekomst ligt daarom niet zozeer in het ontwikkelen van nieuwe interventies, maar in het versterken van samenhang, positionering en structurele verankering van bestaande initiatieven, zodat de geplante zaadjes daadwerkelijk kunnen uitgroeien tot duurzame maatschappelijke verandering.

Inhoud

Samenvatting

1.	Meerjarenplan Zelfbeschikking	1
1.1	Meerjarenplan Zelfbeschikking	1
1.2	Aanleiding van het Meerjarenplan	2
1.3	Doelen en actielijnen van het Meerjarenplan	3
1.4	Middelen en planning	3
1.5	Doel- en vraagstelling evaluatie	4
1.6	Onderzoeksverantwoording	5
1.7	Leeswijzer	6
2.	Actielijn 1 Mentaliteitsverandering	7
2.1	Doelstelling actielijn en projecten binnen de actielijn	7
2.2	Project Alliantie Verandering van Binnenuit	10
2.3	Project programma Zelfbeschikking: 'Jezelf Kunnen Zijn'	12
2.4	Overlappende succesfactoren, knelpunten en werkzame elementen	15
2.5	Conclusies actielijn 1	16
3.	Actielijn 2 Financiële zelfredzaamheid	17
3.1	Doelstelling actielijn en projecten binnen de actielijn	17
3.2	Project 'Kiezen voor Werk: Ik en Geld'	20
3.3	Project 'Regie over je Toekomst'	21
3.4	Overlappende succesfactoren, knelpunten, werkzame elementen	23
3.5	Conclusies actielijn 2	24
4.	Actielijn 3 Opvoeding	25
4.1	Doelstelling actielijn en project	25
4.2	Project Zelfbeschikking in de opvoeding	27
4.3	Conclusies actielijn 3	27
5.	Actielijn 4 Cultuur- en gendersensitief werken	29
5.1	Doelstelling actielijn en projecten binnen de actielijn	29
5.2	Uitvoering projecten actielijn 4	31
5.3	Conclusies actielijn 4	32
6.	Conclusies en beschouwing	33
6.1	Lessen op uitvoeringsniveau	33
6.2	Lessen op inhoud en methodiek	34
6.3	Lessen op organisatorisch niveau	35
6.4	Lessen op beleidsniveau	36
6.5	Beschouwing	37

Meerjarenplan Zelfbeschikking

Het Meerjarenplan Zelfbeschikking 2022-2025 bestond uit vier inhoudelijke actielijnen. Daarnaast was er een vijfde actielijn die tot doel had de meerjareninzet te monitoren en evalueren. De monitoring en evaluatie bestaat uit twee tussenmetingen en een eindmeting. Dit rapport bevat de resultaten van de eindmeting en omvat ook de eerdere resultaten van de twee tussenmetingen. In dit eerste hoofdstuk geven we meer informatie over de opzet van het Meerjarenplan, over de opzet van de monitoring en evaluatie, en geven we een leeswijzer voor dit rapport.

1.1 Meerjarenplan Zelfbeschikking

“In Nederland mag je zijn wie je wilt zijn, geloven wat je wil, mag je zelf bepalen hoe je je leven inricht en met wie je samenleeft.” Met deze woorden begint de kamerbrief van 4 november 2022, waarmee de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid het Meerjarenplan Zelfbeschikking (2022-2025) bij de Tweede Kamer onder de aandacht brengt. Deze woorden geven de essentie weer van het begrip “zelfbeschikking” zoals dat door de minister wordt ingevuld. Zelfbeschikking wordt verder ingevuld als de vrijheid van het “zelfstandig kunnen maken van die keuzes, over bijvoorbeeld je opleiding, werk, partnerkeuze, religie en je lichaam, onder ongepaste druk of dwang” (p.1). In dezelfde Kamerbrief schrijft de minister dat “vooral personen uit ‘gesloten gemeenschappen’ soms worden beperkt in hun mogelijkheden om zichzelf te kunnen zijn, zich te ontplooien en hun leven naar eigen inzichten en wensen in te vullen” (p.1).

Met 'gesloten gemeenschappen' worden gemeenschappen bedoeld "met sterke collectieve (vaak patriarchale) normen waardoor soms minder ruimte is voor individuele keuzes die afwijken van de collectieve norm". Met dit Meerjarenplan heeft de minister tot doel om "samen met maatschappelijke organisaties met een preventieve aanpak van zelfbeschikking culturele onderdrukking in Nederland terug te dringen en het recht op zelfbeschikking te bevorderen" (p.1).

1.2 Aanleiding van het Meerjarenplan

Zelfbeschikking en het voorkomen en bestrijden van schadelijke praktijken zoals eengerelateerd geweld, huwelijksdwang en gedwongen achterlating zijn al jaren maatschappelijke opgaves voor onder andere het ministerie van SZW. Vanaf 2007 werd het Kaderprogramma 'Aan de goede kant van de eer' uitgevoerd, van 2012-2014 liep het Plan van aanpak preventie Huwelijksdwang en tussen 2015 en 2017 het Actieplan Zelfbeschikking. Na beëindiging van dat laatstgenoemde Actieplan besloot de minister om de methoden en aanpakken van de verschillende actielijnen in andere - lopende of opstartende - programma's te borgen, zoals de 'Actieagenda Schadelijke Praktijken' van het ministerie van VWS en de minister van Rechtsbescherming (2020-2022).

Om te verkennen of het zelfbeschikkingsbeleid verder te versterken is, heeft het ministerie van SZW in 2021 onderzoek laten uitvoeren naar de witte vlekken in de preventieve aanpak van schadelijke praktijken¹. Mede als gevolg van dit onderzoek informeerde de staatssecretaris van SZW op 19 november 2021 Tweede Kamer over het voornemen om een "plan van uiteenlopende maatregelen gericht op de preventieve aanpak van zelfbeschikking" uit te werken en "culturele onderdrukking in Nederland terug te dringen". Daaropvolgend heeft lid Becker bij de begrotingsbehandeling van SZW op 2 december 2021 een amendement ingediend dat verzocht om een meerjarige inzet tegen culturele onderdrukking en ter bevordering van zelfbeschikking. Via dit amendement kwam er structureel 300.000,- euro ter beschikking op de begroting van SZW voor deze inzet.

De preventieve aanpak vanuit het ministerie van SZW is onderdeel van de al jaren lopende brede ketenaanpak van schadelijke praktijken. Belangrijk hierin was de Actieagenda Schadelijke Praktijken, onderdeel van het programma "Geweld hoort nergens thuis", die tussen 2020 en 2022 door de ministeries van VWS, JenV, BZ, OCW en SZW werd uitgevoerd. Het Meerjarenplan Zelfbeschikking is te zien als een van de vervolgacties van deze Actieagenda. Waar andere ministeries zich richten op de aanpak van schadelijke praktijken vanuit de onderwijs-, zorg- en strafrechtdomeinen, richt het ministerie van SZW zich vooral op een preventieve aanpak met de focus op mentaliteitsverandering.

¹ E. Butter en J. Omlo (2022). Een verkennend onderzoek naar de preventieve aanpak van schadelijke praktijken in Nederland. Over witte vlekken in het beleid en effectieve interventies. .

1.3 Doelen en actielijnen van het Meerjarenplan

De minister wil met het Meerjarenplan de volgende twee doelen bereiken:

1. Het vergroten van bewustwording en het op gang brengen van een mentaliteitsverandering binnen gesloten gemeenschappen.
2. Het verhogen van de financiële zelfredzaamheid en duurzame participatie van vrouwen met een migratieachtergrond in een afhankelijkheidssituatie.

Daarnaast zet het plan in op twee nevenschikte doelen, namelijk:

3. De bevordering van het cultuur- en gendersensitief werken van professionals in de aanpak van geldzorgen, armoede en schulden.
4. De ondersteuning van professionals en ouders bij opvoedingsvragen die samenhangen met het thema zelfbeschikking.

Om deze doelen te bereiken heeft de minister vier inhoudelijke actielijnen ingezet en wordt de aanpak middels de vijfde actielijn gemonitord en geëvalueerd. De vier inhoudelijke actielijnen zijn:

Actielijnen	Inhoudelijke acties
Actielijn 1	Inzet op mentaliteitsverandering
Actielijn 2	Bevorderen financiële zelfredzaamheid en duurzame participatie van vrouwen met een migratieachtergrond in een afhankelijkheidssituatie
Actielijn 3	Zelfbeschikking in de opvoeding
Actielijn 4	Verhogen cultuur- en gendersensitiviteit professionals en vrijwilligers betrokken bij aanpak geldzorgen, armoede en schulden.

Binnen de vier programmatische actielijnen vinden deelprojecten plaats die een specifieke bijdrage leveren aan de bevordering van zelfbeschikking. In de vier hoofdstukken hierna beschrijven we de aanpak per actielijn, geven we een toelichting op de inhoudelijke actielijnen en beschrijven we resultaten en geleerde lessen.

1.4 Middelen en planning

Voor de uitvoering van het Meerjarenplan Zelfbeschikking is in de periode 2022-2025 in totaal €1,3 miljoen beschikbaar². Naast de middelen die vanuit de amendementen Becker beschikbaar zijn geworden, kunnen er ook (beperkt) middelen vanuit SZW worden ingezet voor de opvolging van deelacties. In de eerste helft van 2022 is gewerkt aan de vormgeving van het Meerjarenplan Zelfbeschikking, de begroting en de verdeling per actielijn. Op 11 september 2023 is een eerste voortgangsbrief over het meerjarenprogramma aan de Tweede Kamer toegestuurd³.

² Beantwoording Kamervragen over kamerbrief van 4 november 2022 inzake het Meerjarenplan Zelfbeschikking 2022-2025

³ Voortgangsbrief Meerjarenplan Zelfbeschikking, 11 september 2023, 2023-0000515657.

De middelen van het actieplan zijn als volgt toebedeeld aan de verschillende actielijnen.

Actielijnen	Begrote middelen
Actielijn 1	Bijdrage aan Alliantie Verandering van Binnenuit: € 400.000 Fonds op naam voor projecten gericht op mentaliteitsverandering € 450.000
Actielijn 2	Kennisbevordering geldzaken kwetsbare vrouwen met een migratieachtergrond € 100.000 Pilot SZW interventies gericht op zelfredzaamheid en participatie € 150.000
Actielijn 3	Bijdrage Zelfbeschikking in de opvoeding € 94.000
Actielijn 4	Cultuursensitief werken professionals en vrijwilligers geldzorgen, armoede en schulden € 125.000
Totaal	Meerjarenplan € 1.389.000

Dit overzicht laat zien dat de middelen die bij het Meerjarenplan horen, grotendeels vastgezet zijn voor specifieke projecten.

1.5 Doel- en vraagstelling evaluatie

Het Meerjarenprogramma heeft een vijfde actielijn, die tot doel heeft de meerjareninzet te monitoren en evalueren. De onderzoeksvragen die in dit onderzoek centraal staan, zijn:

1. In hoeverre zijn de doelen uit de vier actielijnen uit het Meerjarenplan Zelfbeschikking bereikt en in hoeverre hebben de individuele projecten hieraan bijgedragen?
2. Wat zijn per actielijn de werkzame elementen en handelingsperspectieven van de ingezette interventies/methoden?

Om deze onderzoeksvragen te beantwoorden, zijn er op drie niveaus deelvragen geformuleerd. Namelijk het niveau van (1) projecten/interventies, (2) actielijnen, en (3) het Meerjarenplan.

Niveau projecten en interventies

- a. In hoeverre zijn de geformuleerde doelen behaald binnen de projecten? Waardoor zijn doelen wel of niet behaald?
- b. Welke (significante) veranderingen zien de uitvoerders en de deelnemers?
- c. Welke succes- en faalfactoren zijn te identificeren in de opzet en bij de uitvoering van de projecten?
- d. Wat zijn de werkzame elementen die leiden tot de gewenste verandering? In theorie, en in de uitvoeringspraktijk?
- e. Welke lessen zijn te trekken uit de opzet en uitvoering van de projecten?

Niveau actielijnen

- f. In hoeverre zijn de geformuleerde doelen van de vier actielijnen bereikt? Waarin wel, waarin niet? Waardoor komt dat?
- g. Heeft de inzet uit de projecten bijgedragen aan het behalen van de doelen van de vier actielijnen? Waarin wel, waarin niet?

- h. Wat zijn de werkzame elementen die de bijdrage van de projecten aan de doelstellingen van de actielijnen verklaren?

Niveau Meerjarenplan

- i. Wat zijn de onderlinge verbanden en wisselwerkingen tussen de opbrengsten van de vier actielijnen?
- j. Heeft de inzet vanuit de vier actielijnen bijgedragen aan het hoofddoel van het Meerjarenplan? Waarin wel, waarin niet?
- k. Wat zijn de overkoepelende lessen en handelingsperspectieven van het Meerjarenplan?

1.6 Onderzoeksverantwoording

1.6.1 Onderzoekopzet van de evaluatie en monitoring Meerjarenplan

Om inzicht te krijgen in doelbereik en werkzame mechanismen, is in het onderzoek gekozen voor de zogenaamde Theory of Change-benadering (ToC). Bij deze benadering wordt er gestart met het opstellen van een ToC, dat te vertalen is met 'veranderingstheorie': welke acties leiden, in theorie, tot welke doelstellingen en waarom? Een ToC wordt vanuit theorie en in gezamenlijkheid met betrokkenen opgesteld en vormt de basis voor de evaluatie en monitoring. Met behulp van de ToC-benadering is het mogelijk uitspraken te doen over de doeltreffendheid van programma's: in hoeverre zijn de geformuleerde doelen bereikt en hoe zijn deze doelen bereikt? Daarnaast geeft de ToC de mogelijkheid om de *black box* van interventies te openen en verklaringen te vinden: welke werkzame elementen of mechanismen hebben hieraan bijgedragen?

In de ToC-benadering worden kwalitatieve onderzoeksmethoden ingezet. In de evaluatie van het Meerjarenplan zijn beleidsnota's, projectprogramma's en evaluaties bestudeerd, interviews en focusgroepen afgenomen met beleidsmakers en relevante uitvoeringspartijen en zijn verschillende activiteiten waarbij deelnemers aanwezig waren geobserveerd.

1.6.2 Onderzoekopzet- en uitvoering van het onderzoek

De focus van de eerste fase van het onderzoek was het opstellen van de ToC's, de evaluatie van de actielijnen 3 en 4 (die volgens planning begin 2024 zouden zijn afgerond) en de monitoring en evaluatie van de actielijnen 1 en 2. Vervolgens zijn in 2025 de actielijnen 1 en 2 verder gemonitord en geëvalueerd.

Hoewel de onderzoeksvragen zich richten op het niveau van Actielijnen, was het de intentie om niet alleen per actielijn maar ook over het gehele Meerjarenplan een ToC op te stellen. Na bestudering van de beleidsnota's en de focusgroep met betrokken beleidsmedewerkers, hebben we de focus verlegd tot het niveau van de vier Actielijnen. Dit heeft een aantal redenen. Ten eerste vormen de vier inhoudelijke actielijnen de basis van het Meerjarenplan en wordt in alle stukken en ook door de betrokkenen primair vanuit het niveau van de actielijnen beredeneerd. Zo is in het Meerjarenplan bijvoorbeeld niet beschreven hoe de doelstellingen van deze actielijnen zich verhouden tot de algehele doelstelling van het Actieplan. Ten tweede

hebben in de totstandkoming van het Meerjarenplan, en de keuzes die daarbij zijn gemaakt, ook politieke wensen (vanuit de Tweede Kamer) een rol gespeeld, met name in Actielijn 2. Het construeren van een overkoepelende logica zou weinig recht doen aan deze politieke werkelijkheid. Ten derde is het Meerjarenplan zowel inhoudelijk als operationeel onderdeel van een bredere aanpak vanuit meerdere departementen die het bevorderen van zelfbeschikking of het bestrijden van schadelijke praktijken tot (neven)doel hebben, zoals beschreven in paragraaf 1.2. Een overkoepelende verandertheorie zou dus eigenlijk op interdepartementaal niveau opgesteld moeten worden, dat valt echter buiten de scope van deze evaluatie.

Op het niveau van de vier Actielijnen hebben we wel een ToC-benadering kunnen toepassen. De keuzes voor verschillende projecten binnen de Actielijnen zijn onderbouwd op basis van praktische lessen (bijvoorbeeld uit voorgaande actieplannen) en onderzoek, en er is tevens beschreven hoe de projecten moeten bijdragen aan het behalen van de geformuleerde doelen. Op basis van bestudering van beleidsnota's, de opdrachtbrieven, de projectprogramma's en de beschikbare projectevaluaties hebben we een eerste aanzet van een beleidslogica opgesteld, waarna deze middels interviews met de beleidsmedewerkers en betrokken projectleiders is aangescherpt.⁴ Vervolgens hebben we in het voorjaar van 2024 in het eerste tussenrapport de stand van zaken in de uitvoering in kaart gebracht, in het voorjaar van 2025 hebben we in een tussennotitie de stand van zaken op dat moment in kaart gebracht. In het najaar van 2025 hebben we nogmaals de stand van zaken in de projecten in kaart gebracht en de resultaten samengevat in dit eindrapport.

Om de stand van zaken van de uitvoering in kaart te brengen, hebben we op het niveau van projecten en interventies de opgeleverde producten bestudeerd en interviews afgenomen met projectleiders. In de interviews is gevraagd om terug te kijken naar de van de activiteiten (wat waren de plannen, welke verwachtingen waren er, etc.), om vervolgens te reflecteren op het uitvoeringsproces (wat ging goed/minder goed, welke aanpassingen waren nodig, zijn de verwachtingen uitgekomen, etc.). Er is ook gevraagd te reflecteren op doelbereik (in hoeverre zijn de doelen bereikt, welke veranderingen zijn waargenomen, wat zijn de werkzame elementen geweest die leidden tot deze (gewenste) verandering). De resultaten van dit alles beschrijven we per actielijn in dit eindrapport.

1.7 Leeswijzer

In de volgende hoofdstukken beschrijven we per Actielijn kort de beleidslogica, de behaalde resultaten en geleerde lessen en de conclusies. Het zesde hoofdstuk geeft de geleerde lessen en een conclusie over het Meerjarenplan Zelfbeschikking. Een samenvatting is voorin dit rapport te vinden.

⁴ Vanwege de combinatie van praktische, wetenschappelijke en politieke overwegingen in de vormgeving van de Actielijnen, en de keuze voor in de praktijk getoetste interventies, spreken we in dit rapport van een beleidslogica in plaats van een verandertheorie.

Actielijn 1 Mentaliteits- verandering

Deze actielijn richtte zich op kennisoverdracht over het recht op zelfbeschikking en op mentaliteitsverandering. Daarbij wilde de minister samenwerken met maatschappelijke organisaties die de gemeenschappen goed kunnen bereiken. Hiervoor stond in het Meerjarenplan beschreven dat er enerzijds wordt verkend of het mogelijk is de verandering van binnenuit te faciliteren via een Fonds op Naam, waarbij zelforganisaties zelf een aanvraag kunnen indienen voor het in gang zetten van een “verandering van binnenuit”. Anderzijds was het de bedoeling om via OCW de alliantie ‘Verandering van Binnenuit’ te ondersteunen. Deze alliantie richt zich op het bevorderen van de veiligheid, gelijkheid en acceptatie van vrouwen en lhbtq+-personen binnen de eigen gemeenschap.

2.1 Doelstelling actielijn en projecten binnen de actielijn

2.1.1 Doelstelling actielijn

Het hoofddoel van actielijn 1 is in het meerjarenplan verwoord als: “kennisoverdracht over het recht op zelfbeschikking en op mentaliteitsverandering”.

Uit de keuzes die gemaakt zijn in de inrichting van de actielijn spreekt dat er inzet wordt gepleegd op het bewerkstelligen van mentaliteitsverandering ‘van binnenuit’, dat wil zeggen binnen en vanuit betreffende gemeenschappen. Mede als gevolg hiervan is de actielijn gericht

op het ondersteunen van migranten(zelf)organisaties en (informele) initiatieven vanuit diverse gemeenschappen. Dit kan dan ook als bijkomende doelstelling van deze actielijn beschouwd worden.

Actielijn 1		Inzet op mentaliteitsverandering
Hoofddoel	Kennisoeverdracht op het recht op zelfbeschikking en op mentaliteitsverandering	
Subdoel	Ondersteunen van (migrantenzelf)organisaties en (informele) initiatieven vanuit gemeenschappen waar normen gelden die inbreuk kunnen maken op het recht op zelfbeschikking	

2.1.2 Doelstelling projecten binnen de actielijn

Deze actielijn heeft bestaan uit twee projecten: de **'Alliantie Verandering van Binnenuit'**, gecoördineerd door Movisie en gezamenlijk gefinancierd door de ministeries van SZW en OCW; en het programma **'Zelfbeschikking: Jezelf Kunnen Zijn'**, gecoördineerd door het Oranje Fonds.

De **Alliantie Verandering van Binnenuit** richtte zich op het volgende hoofddoel: *"het realiseren van gendergelijkheid en lhbt+-gelijkheid in de Nederlandse samenleving, op de terreinen onderwijs, veiligheid, gezondheidszorg en leefvormen."*

Om dit hoofddoel te bereiken, zijn vier subdoelen benoemd:

- Het doorbreken van stereotiepe beeldvorming over mannelijkheid, vrouwelijkheid en relaties;
- Het bevorderen van de sociale acceptatie van gendergelijkheid en diversiteit aan seksuele oriëntatie, genderidentiteit of geslachtskenmerken;
- Het bevorderen van de (sociale) veiligheid van vrouwen en lhbt+-personen in de privé-sfeer en in de publieke ruimte;
- het bevorderen van vrije keuze op het gebied van leefvormen.

De Alliantie richtte zich daarbij in de kern op drie doelgroepen: omstanders in gesloten gemeenschappen, getroffen in gesloten gemeenschappen, en gemeentebambtenaren en professionals die verandering van binnenuit kunnen stimuleren en faciliteren. De methodieken die de Alliantie toepast zijn allemaal eerder geëvalueerd en op effectiviteit onderzocht. Ze zijn wetenschappelijk onderbouwd en gebundeld in de Toolbox Verandering van Binnenuit.⁵

In een notendop omschrijft de Alliantie haar verandertheorie als volgt: *"Onze strategie is verandering van binnenuit in gesloten gemeenschappen. De voortrekkers zijn de actoren die deze verandering in gang zetten en de verandering is gericht op het veranderen van de actoren omstanders en getroffen. Gemeentebambtenaren en professionals zijn de actoren die het proces versterken."*

⁵ Movisie, Toolbox Verandering van binnenuit: www.movisie.nl/tool/toolbox-verandering-binnenuit-uitgebreid.

Voor deze evaluatie is van belang te benadrukken dat de Alliantie voor het grootste deel door het ministerie van OCW wordt gesubsidieerd. De Alliantie bestond al vanaf 2018 onder dezelfde naam en gesubsidieerd door OCW. Vanaf 2024 begon de tweede uitvoeringsronde van de Alliantie waarin enkele veranderingen werden aangebracht: zo werd de samenstelling van de alliantie verbreed met christelijke gemeenschappen, werd er meer nadruk gelegd op innovatieve instrumenten om een ander publiek te bereiken (naast de beproefde dialoogbijeentkomsten) en is er extra ingezet op het betrekken van gemeenten en professionals op lokaal niveau.

SZW sloot vanuit het Meerjarenplan aan bij de bestaande structuur van de Alliantie, omdat de insteek van de Alliantie op veel vlakken overeenkomt met de doelstellingen van het meerjarenplan. Dit betekent echter ook dat de investering van SZW en de opbrengsten daarvan niet los van de algehele opbrengsten van de Alliantie geëvalueerd kunnen worden.

Het Programma **Zelfbeschikking: Jezelf Kunnen Zijn**, werd gecoördineerd door het Oranje Fonds en richtte zich op de volgende hoofddoelstelling: *"Het ondersteunen van initiatieven die gericht zijn op het stimuleren van zelfbeschikking en het empoweren van mensen en groepen die beperkte zelfbeschikking ervaren op grond van (restrictieve) normen, binnen uiteenlopende etnische en religieuze groepen. Met als uiteindelijk doel de emancipatiebeweging, die bijdraagt aan mentaliteitsverandering, te ondersteunen en te versterken."*

Vanuit het programma zijn (zelf)organisaties en initiatieven proactief benaderd om projectaanvragen in te dienen. De projecten die binnen het programma werden gefaciliteerd, hebben hun eigen doelstellingen die bijdragen aan de bevordering van zelfbeschikking. Daarnaast zijn het bestedingsbeleid, de beoordelingsgronden en de werkwijze van het Oranje Fonds het kader van waaruit organisaties en hun projectvoorstellen beoordeeld zijn.

De directe doelgroep van het Programma waren initiatieven en (zelf)organisaties die de betreffende projecten konden en wilden uitvoeren. De term 'gesloten gemeenschappen' is door het Oranje Fonds in overleg met SZW losgelaten. Dit is gedaan op advies van geraadpleegde experts vanuit de visie dat de focus moet liggen op zelfbeschikking in de samenleving in de volle breedte, en niet op de afbakening van specifieke doelgroepen. Het programma gaat over zelfbeschikking in alle relevante contexten. Vanuit SZW werd de randvoorwaarde gesteld dat minimaal 50 procent van het beschikbare budget aan migrantenzelforganisaties toegekend worden, omdat dit de wens was van de Tweede Kamer.

2.1.3 Beleidslogica actielijn en projecten

De doelstellingen van de twee projecten binnen Actielijn 1 sluiten aan bij de hoofddoelstelling van de actielijn:

- De Alliantie Verandering van Binnenuit is per definitie gericht op mentaliteitsverandering binnen gesloten gemeenschappen. De organisaties die de Alliantie dragen zijn voor het grootste deel te typeren als zelforganisaties of migrantenorganisaties en hebben veel ruimte om de activiteiten op een passende en sensitieve manier in te vullen.
- Het Programma Zelfbeschikking gecoördineerd door het Oranje Fonds zorgt ervoor dat initiatieven van zelforganisaties ondersteund kunnen worden die zich richten op het

stimuleren van zelfbeschikking en daarbij de bewustwording rondom zelfbeschikking stimuleren.

In beide projecten zijn dan ook de kernelementen van de hoofddoelstelling van de actielijn terug te vinden: ze richten zich op mentaliteitsverandering, vanuit en binnen de betreffende gemeenschappen, en laten daarbij veel ruimte aan de organisaties en initiatieven om zelf een geschikte ingang te vinden om het onderwerp zelfbeschikking bespreekbaar te maken. Met de inzet via de Alliantie enerzijds en het programma van het Oranje Fonds anderzijds zet het ministerie van SZW kaders neer waarbinnen relevante acties vanuit het veld vormgegeven kunnen worden. Sturing vanuit SZW vindt dan ook op afstand en op kaders en randvoorwaarden zoals besteding van de middelen en kenmerken van de organisaties plaats.

Bovenstaande betekent dat de doelstellingen en gehanteerde definities van de twee projecten en de hoofddoelstelling van de Actielijn op onderdelen uit elkaar kunnen lopen. Zo heeft de Verandering van Binnenuit een bredere insteek dan zelfbeschikking en/of gesloten gemeenschappen, maar richt het zich in feite op het bespreekbaar maken van taboeonderwerpen gerelateerd aan mannelijkheid, vrouwelijkheid, gendergelijkheid en seksuele diversiteit in diverse gemeenschappen. Die brede insteek is nodig om het gesprek binnen de betreffende gemeenschappen op gang te brengen, en om aan te sluiten bij de plek waar de betreffende gemeenschap zich bevindt. Het ligt dan ook voor de hand dat niet alle activiteiten van de Alliantie expliciet ingaan op zelfbeschikking.

Het programma Zelfbeschikking van het Oranje Fonds is wel expliciet gemunt op het onderwerp zelfbeschikking, en daarnaast vooral ook op de ondersteuning van zelforganisaties. Dat betekent dat initiatieven die binnen het programma gefinancierd worden, hun eigen definities en doelgroepen kunnen hanteren, zolang deze binnen het brede kader van het programma passen. Zelfbeschikking in brede zin staat centraal, niet een specifieke doelgroep of gemeenschap.

De twee projecten bereikten hun doelstellingen door middel van dialoogbijeenkomsten, trainingen, overige bewustwordingsactiviteiten, projectfinanciering en organisatieversterking. Deze activiteiten en instrumenten sluiten direct aan bij de hoofd- en subdoelstelling van de Actielijn.

2.2 Project Alliantie Verandering van Binnenuit

In deze paragraaf bespreken we de uitvoering van de Alliantie Verandering van Binnenuit. We gaan eerst in op de uitvoering en daarna op de ervaringen en geleerde lessen.

2.2.1 Uitvoering Alliantie Verandering van Binnenuit

De Alliantie kende drie hoofdactiviteiten: het organiseren van dialoogbijeenkomsten binnen gemeenschappen, het betrekken van gemeenten bij de thema's van de Alliantie, onder andere door het organiseren van bijeenkomsten, en het scholen van partners binnen de Alliantie en voortrekkers (de mensen die dialoogbijeenkomsten organiseren). Op alle drie hoofdactiviteiten zijn activiteiten uitgevoerd.

Hierbij merken we op dat de Alliantie doorgaat, ook na afronding van het Meerjarenplan. De subsidieperiode van OCW, de hoofdsubsidient van de Alliantie, loopt langer door dan het Meerjarenplan van SZW. We kunnen dus wel een tussentijds beeld geven van de stand van de uitvoering, maar dit betreft nog geen totaalbeeld aan het eind van de projectperiode.

Begin 2026 hebben de verschillende alliantiepartners bij elkaar ruim 400 bijeenkomsten georganiseerd, steeds in trajecten van 3 bijeenkomsten. Daarnaast is er stevig ingezet op methodische en inhoudelijke verbreding. Zo zijn partners actief geworden op sociale media, met name via TikTok-video's, podcasts en een theatervoorstelling, die gericht zijn op het bereiken van een breder en jonger publiek binnen de doelgroep. De Alliantiepartners bereiken via deze activiteiten grotere aantallen mensen per keer dan via de dialoogbijeenkomsten, maar wel op een vluchtiger manier.

De samenwerking met gemeenten heeft wat opstarttijd nodig gehad. In de begintijd moest de Alliantie veel tijd investeren in het contact met gemeenten en het vinden van personen die open stonden voor samenwerking op dit onderwerp. Dit was een proces van experimenteren met verschillende benaderingen en ingangen. In twee gemeenten zijn inmiddels brede bijeenkomsten georganiseerd waarin formele en informele initiatieven samenkwamen. In drie andere gemeenten zijn dergelijke bijeenkomsten in voorbereiding. Deze vinden in de eerste helft van 2026 plaats. Deze ontwikkeling duidt op een geleidelijke groei in lokaal draagvlak en bewustwording rondom het thema zelfbeschikking. Daarnaast gaat de alliantie zelf ook een aantal regionale bijeenkomsten organiseren.

Vanaf het begin van de nieuwe uitvoeringsronde heeft de alliantie ingezet op het werven van nieuwe voortrekkers die de dialoogbijeenkomsten kunnen begeleiden. De scholing van voortrekkers is uitgebreid met de introductie van webinars, die het mogelijk maken om de frequentie van scholing te verhogen en tegelijkertijd de drempel tot deelname te verlagen. De animo voor deze scholingsvormen is groot, en de combinatie van fysieke en digitale scholingsdagen draagt bij aan een bredere en meer continue ontwikkeling van de betrokken individuen.

2.2.2 Ervaringen en geleerde lessen Alliantie Verandering van Binnenuit

De Alliantie laat de eigen werkzaamheden evalueren door een extern bureau. De evaluatie loopt parallel aan de uitvoering en loopt nog door tot het einde van de huidige uitvoeringsronde in 2028. Er zijn nog geen tussentijdse resultaten beschikbaar. Er is ook een klankbordgroep ingesteld om de voortgang van de Alliantie te monitoren. Voor deze evaluatie van het Meerjarenplan zijn enkele gesprekken gevoerd met de projectleider van de alliantie om de ervaringen en geleerde lessen te inventariseren.

Uit de uitgevoerde activiteiten komen diverse lessen naar voren. Organisaties merken dat het door de jaren heen moeilijker is geworden om open gesprekken te voeren over onderwerpen zoals emancipatie, seksuele diversiteit en zelfbeschikking. Deze verharding van het maatschappelijk klimaat wordt toegeschreven aan internationale invloeden zoals de opkomst van de 'manosphere', buitenlandse druk en een toenemende polarisatie rond deze thema's. Hierdoor voelen veel deelnemers zich terughoudender dan voorheen om aan dialoogsessies

deel te nemen. Ook wordt kennis, die op bijeenkomsten gepresenteerd wordt, soms tegengesproken op basis van desinformatie uit landen van herkomst.

De beproefde en bewezen effectieve dialoogvorm blijft ook in deze context een krachtig middel om taboes te doorbreken. Vooral in een setting waarin deelnemers zich herkennen in de taal, cultuur en context, blijkt het een effectief instrument om gevoelige onderwerpen bespreekbaar te maken. Tegelijkertijd wijst men erop dat de impact van slechts drie bijeenkomsten (per groep) niet overschat moet worden. Betrokkenen bepleiten daarom een meer structurele aanpak, bijvoorbeeld via maandelijkse bijeenkomsten over een langere periode. Aanvullende werkvormen zoals theater en campagnes via sociale media lijken doeltreffend in het bereiken van jongeren. Deze verbreding maakt het mogelijk beter aan te sluiten bij de leefwereld en culturele context van de gemeenschappen. Bovendien bieden deze vormen ruimte voor creativiteit en verbeelding, wat de toegankelijkheid vergroot.

De ervaring leert dat het veel inspanning kost om gemeenten daadwerkelijk in beweging te krijgen op het gebied van zelfbeschikking, mede door versnippering van beleidsthema's binnen de gemeentelijke organisatie. De Alliantie heeft ondervonden dat het effectief is om hierin ook een proactieve benadering te hanteren en juist aan te sluiten bij de lokale netwerken van formele en informele organisaties. Door deze netwerken als vertrekpunt te nemen en de gemeente vervolgens hierbij aan te laten sluiten, ontstaat er meer dynamiek. De betrokkenheid en bereidheid onder informele zelforganisaties is immers vaak groot.

De organisatorische inrichting van het samenwerkingsmodel van de Alliantie is efficiënt gebleken. Het werkt in het voordeel van de inhoudelijke partners dat zij zich kunnen concentreren op hun werk in de gemeenschappen. Movisie neemt de centrale coördinatie, kennisdeling en -bevordering en administratieve en financiële afhandeling op zich. Er wordt bovendien gekeken naar mogelijkheden om de administratieve lasten voor de partners nog verder te verlichten door meer zaken centraal te regelen.

2.3 Project programma Zelfbeschikking: 'Jezelf Kunnen Zijn'

2.3.1 Uitvoering programma Zelfbeschikking: 'Jezelf Kunnen Zijn'

Het programma 'Zelfbeschikking: Jezelf Kunnen Zijn' van het Oranje Fonds ondersteunde zes verschillende initiatieven met een tweejarige subsidie:

- Project 'Zelfbeschikking is een fundamenteel recht', geïnitieerd door Stichting Voice of All Women
- Project 'Queer Jewish Joy', geïnitieerd door Stichting Oy Vey
- Project 'Zonder Stempel', geïnitieerd door COC Nederland
- Project 'Zelfbeschikking in relatie tot gezinsplanning en ongelijke behandeling', geïnitieerd door Stichting HIMILO
- Project 'Sexmatters Academy', geïnitieerd door Stichting Sexmatters
- Project Zelfbeschikking van Femmes for Freedom

Naast deze financiële ondersteuning bood het programma ook een platform voor kennisuitwisseling en de mogelijkheid om een beperkt bedrag voor 'advies op maat' aan te vragen dat besteed kon worden aan strategische of organisatorische vraagstukken. De tussentijdse bijeenkomst in april 2025 was gericht op fondsenwerving, financieringsmodellen, ondernemerschap en marketing.

Vijf van de zes initiatieven hebben hun projectactiviteiten in 2025 afgerond. Het zesde initiatief is pas later aangesloten bij het programma en was daarom bij de afronding van deze evaluatie nog volop bezig met het opstarten van de activiteiten. De initiatieven waren gericht op zeer verschillende doelgroepen: bi-culturele queer jongvolwassenen, mannen binnen Somalische, Ethiopische en Arabisch sprekende gemeenschappen, vrouwen met migratie- en vluchtachtergrond, Joodse queer personen, lhbtqi personen met een verstandelijke beperking. Zelfbeschikking werd hierbij gerelateerd aan vragen als sociale veiligheid, gezinsplanning, bewegingsvrijheid en huwelijksdwang, de combinatie van religieuze identiteit en seksuele diversiteit, en identiteitsontwikkeling en gemeenschapsvorming.

De initiatieven hebben een breed palet aan activiteiten ingezet, waarbij dialoog, ontmoeting en relationeel werk centraal stonden. Veel projecten werkten met gespreksbijeenkomsten in verschillende vormen, zoals huiskamergesprekken, groepsdialogen, communitybijeenkomsten of educatieve sessies. Deze bijeenkomsten waren vaak onderdeel van een reeks, waarin deelnemers elkaar meerdere keren ontmoetten.

Daarnaast investeerden meerdere initiatieven in training en deskundigheidsbevordering, bijvoorbeeld van vrijwilligers, trainers, sleutelpersonen of professionals. Vaak zijn het de vrijwilligers of sleutelpersonen die uiteindelijk het 'echte' werk met de doelgroep gaan doen. Vanuit dit oogpunt is het trainen van deze personen dan ook een essentiële voorwaarde voor succes. Het project van de Sexmatters Academy was zelfs volledig gericht op het opleiden en intensief begeleiden van een nieuwe generatie vrijwilligers om gastlessen te geven. Hierbij ging het zowel om inhoudelijke kennis als om vaardigheden, zoals het begeleiden van gesprekken, omgaan met weerstand of het creëren van sociale veiligheid.

Een terugkerend element is het werken met ervaringsdeskundigheid en peer-to-peer methodieken. Dat zien we in feite bij alle initiatieven. Initiatieven zetten bewust mensen in die herkenbaar zijn voor de doelgroep, bijvoorbeeld qua culturele achtergrond (HIMILO, Voice of All Women), leeftijd (Sexmatters) of seksuele en gender identiteit (COC, Oy Vey). In verschillende projecten zijn eigen methodieken ontwikkeld, vaak bottom-up en aangepast aan de specifieke context. Deze methodieken combineren informele werkvormen met duidelijke kaders voor veiligheid en respect.

2.3.2 Ervaringen en geleerde lessen programma Zelfbeschikking: 'Jezelf Kunnen Zijn'

De initiatieven hebben op meerdere niveaus verandering teweeggebracht. Op individueel, persoonlijk niveau beschrijven zij een toename van bewustwording en reflectie bij doelgroepen: bijvoorbeeld deelnemers aan voorlichtingen, aan dialoogbijeenkomsten of huiskamergesprekken. Dat zien we bijvoorbeeld bij de huiskamergesprekken met Somalische mannen van Stichting HIMILO of de bijeenkomsten met vrouwen met een vluchtachtergrond van Voice of All Women. Thema's als zelfbeschikking, genderongelijkheid en keuzeruimte werden

bespreekbaar gemaakt, vaak voor het eerst binnen een bepaalde context. Deelnemers kregen meer woorden voor hun ervaringen en gingen anders kijken naar hun eigen positie en die van anderen. In sommige gevallen leidde dit tot concrete stappen, zoals het aangaan van gesprekken binnen het gezin, het zoeken van ondersteuning, of het actiever deelnemen aan de gemeenschap.

"We zien dat de onderwerpen makkelijker bespreekbaar worden en dat mensen behoefte hebben aan een plek waar ze dit soort thema's veilig kunnen bespreken."

Op groeps- en gemeenschapsniveau noemen de initiatieven het ontstaan of versterken van sociale verbanden als belangrijke opbrengst en als basis voor het verdere werk aan een thema als zelfbeschikking. Het gaat daarbij ook om gezamenlijke identiteitsvorming binnen een bepaalde gemeenschap, bijvoorbeeld als het gaat om de groep van Joodse lhbtqi-personen binnen het project van Oy Vey. Door herhaalde ontmoetingen en persoonlijke aandacht groeit onderlinge verbondenheid. In verschillende projecten werd expliciet ruimte gecreëerd voor pluriformiteit en uiteenlopende perspectieven, ook binnen gemeenschappen waar dit niet vanzelfsprekend is. Initiatieven beschrijven dat hierdoor nieuwe vormen van gemeenschap ontstonden, waarin deelnemers zich meer thuis en erkend voelden.

Een derde type opbrengst betreft de organisaties zelf. Meerdere initiatieven geven aan dat het programma heeft bijgedragen aan hun professionalisering. Zij ontwikkelden scherpere methodieken, sterkere teams of duurzamere structuren. Vrijwilligers en trainers groeiden in vaardigheden en zelfvertrouwen, wat ook na afloop van het project doorwerkt. Sommige initiatieven beschikken nu over een veel grotere pool aan opgeleide sleutelpersonen of trainers die blijvend inzetbaar zijn. Dat is bijvoorbeeld het geval bij Stichting HIMILO en Sexmatters.

"Onze vrijwilligers staan met meer zekerheid voor de groep, durven meer ruimte in te nemen en zijn bewuster van hun eigen identiteit en de impact die ze kunnen maken op anderen."

Opvallend is dat de initiatieven benadrukken dat veel opbrengsten niet direct zichtbaar of eenvoudig meetbaar zijn. Veranderingen zijn vaak klein, geleidelijk en relationeel van aard. Vaker komt het beeld van 'een zaadje planten' terug, van de eerste kleine stappen die gezet worden, bijvoorbeeld in de groep van Somalische mannen die voor het eerst aan het denken worden gezet over hun eigen rol en impliciete verwachtingen omtrent gezinsplanning. Toch worden deze stappen door de organisaties als wezenlijk gezien, juist omdat zij betrekking hebben op diepgewortelde normen, machtsverhoudingen en persoonlijke ervaringen.

"Je kunt niet verwachten dat iemand honderd procent van mening verandert. Maar je kunt wel zaadjes planten."

De initiatieven zijn overwegend positief over de rol van het Oranje Fonds. Zij waarderen vooral de procesgerichte benadering, waarbij ruimte is voor leren, reflectie en bijstelling. Het fonds wordt gezien als toegankelijk en betrokken, met aandacht voor de ontwikkeling van organisaties, niet alleen voor meetbare output.

“We vonden het erg prettig hoe het Oranje Fonds werkt: ondersteunend en gericht op proces, niet alleen op output.”

Initiatieven waren erg te spreken over de mogelijkheid om ‘advies op maat’ aan te vragen, aangezien zij allemaal met organisatorische knelpunten zitten, als kleine initiatieven op het snijvlak tussen informeel en professioneel die een snelle ontwikkeling doormaken. Deze vraagstukken kwamen ook tijdens de tussentijdse kennisbijeenkomst bij het Oranje Fonds naar boven. Initiatieven waardeerden de mogelijkheid om hierover uit te wisselen en te leren van de ervaring van andere, soortgelijke organisaties.

2.4 Overlappende succesfactoren, knelpunten en werkzame elementen

Zowel de ‘Alliantie Verandering van Binnenuit’ als het programma ‘Zelfbeschikking: Jezelf Kunnen Zijn’ werken met initiatieven die sterk lokaal en contextgebonden opereren. In beide trajecten blijkt het van doorslaggevend belang om te werken met partners die diepgeworteld zijn in hun gemeenschap. Deze betrokkenheid maakt het mogelijk om gevoelige thema’s als zelfbeschikking, gendergelijkheid en seksuele diversiteit bespreekbaar te maken binnen gevoelige contexten. Daarnaast valt op dat beide programma’s baat hebben bij methodische flexibiliteit: het combineren van dialoog, creatieve werkvormen en digitale communicatie vergroot het bereik en de impact.

Richting het ministerie van SZW en andere subsidiegevers benadrukken de initiatieven het belang van meerjarige en duurzame financiering. Projectsubsidies maken het mogelijk om te starten, maar bieden weinig zekerheid voor continuïteit en het behoud van opgebouwde netwerken en expertise. Daarnaast vragen zij aandacht voor het onzichtbare werk dat nodig is om zelfbeschikking te bevorderen, zoals community building, nazorg en interne organisatieontwikkeling. Ook roepen zij op tot zorgvuldige beeldvorming over doelgroepen en gemeenschappen, en tot het structureel betrekken van ervaringskennis bij beleid en analyse. Zij voelen dat de landelijke politieke context rondom zelfbeschikking hen soms eerder tegenwerkt dan hun werk ondersteunt.

“Generaliserende uitspraken over culturen werken averechts. Mensen voelen zich dan gestigmatiseerd en haken af.”

Initiatieven positioneren zichzelf duidelijk als de actoren met de meest relevante kennis en expertise als het gaat om zelfbeschikking. Zij zijn geworteld in hun eigen gemeenschap en weten wat zelfbeschikking in die specifieke context betekent. Zij willen deze expertise graag delen, maar voelen soms juist een gebrek aan erkenning.

“Binnen gemeenschappen worden zelf al initiatieven genomen om moeilijke onderwerpen aan te pakken, maar die worden vaak niet gezien. In plaats van ondersteuning voelen we soms juist wantrouwen.”

Een gedeeld knelpunt is de beperkte organisatorische slagkracht van de betrokken initiatieven. Zowel in de Alliantie als in het Oranje Fonds-programma lopen organisaties aan tegen de uitdagingen van professionalisering, bureaucratie eisen en structurele financiering.

Tegelijkertijd zijn beide programma's erin geslaagd om hierop in te spelen door ondersteunende structuren te bieden die ruimte geven aan inhoudelijke ontwikkeling en uitwisseling. De combinatie van inhoudelijke vrijheid, kennisdeling en (lichte) professionele ondersteuning blijkt in beide gevallen een werkzame formule om maatschappelijke verandering van binnenuit te bevorderen.

2.5 Conclusies actielijn 1

De ervaringen van de initiatieven laten zien dat het bevorderen van zelfbeschikking een langdurig, relationeel en contextgevoelig proces is. De opbrengsten van het werk liggen vaak niet in snelle of meetbare veranderingen, maar in bewustwording, versterkte relaties en opgebouwde menskracht binnen gemeenschappen. Vertrouwen, nabijheid en maatwerk blijken cruciale voorwaarden om het thema zelfbeschikking bespreekbaar te maken en duurzaam te verankeren. De initiatieven beschikken over diepgaande ervaringskennis die essentieel is voor effectief beleid, maar die soms nog onvoldoende wordt benut en erkend. Duurzame ondersteuning vraagt daarom om meerjarige financiering, ruimte voor organisatieversterking en een zorgvuldige, niet-stigmatiserende benadering van doelgroepen.

De organisatorische inrichting van de twee projecten, waarbij het ministerie op afstand staat en een tussenliggende partij (Movisie en het Oranje Fonds respectievelijk) het directe contact met de zelforganisaties onderhoudt, is een succes gebleken. Het zorgt zowel inhoudelijk als administratief voor voldoende ruimte voor de initiatieven om hun eigen koers te varen, hierdoor het vertrouwen binnen hun eigen gemeenschap te kunnen behouden en ook organisatorisch niet overbelast te worden. Voor de impliciete doelstelling van het ministerie om ook zelforganisaties en informele initiatieven te bereiken blijkt deze aanpak dus goed te werken.

Actielijn 2 Financiële zelfredzaamheid

Actielijn 2 gaat over het bevorderen van financiële zelfredzaamheid en duurzame participatie. Binnen deze actielijn is een opdracht uitgewerkt om de financiële zelfredzaamheid van kwetsbare vrouwen, in het bijzonder vrouwen met een migratieachtergrond, te versterken. Dit zijn bijvoorbeeld vrouwen die niet werken en die ook geen recht op een uitkering hebben en financieel afhankelijk zijn (of waren) van familie, een partner of huisgenoten. Ook is een praktijkgerichte pilot uitgewerkt waarbij wordt ingezet op het stimuleren van zelfbeschikkingsrecht en arbeidsparticipatie van kwetsbare vrouwen met een migratieachtergrond in een afhankelijkheidssituatie in gesloten gemeenschappen.

3.1 Doelstelling actielijn en projecten binnen de actielijn

3.1.1 Doelstelling actielijn

Ter uitwerking van het amendement van lid Becker en vanuit het idee dat financiële weerbaarheid de keuzevrijheid kan bevorderen, is in actielijn 2 extra aandacht besteed aan het bevorderen van de financiële zelfredzaamheid en duurzame participatie van vrouwen met een migratieachtergrond in een afhankelijkheidssituatie. Daarvoor helpt het – zo schreef de minister – dat “vrouwen met een migratieachtergrond zich bewust worden van hun eigen autonomie en persoonlijke vrijheid”.

Actielijn 2 kende daarmee zowel een lange termijn, middellange termijn en korte termijn doel. In het meerjarenplan werd het middellange termijn doel als einddoel geformuleerd.

Actielijn 2	
Lange termijn doel	Bevorderen van financiële weerbaarheid en keuzevrijheid
Middellange termijn doel	Bevorderen financiële zelfredzaamheid en duurzame arbeidsparticipatie
Korte termijn doel	Vergroten bewustzijn eigen autonomie en persoonlijke vrijheid (m.b.t. financiële zelfredzaamheid en arbeidsparticipatie)
Subdoel	Ondersteunen van zelforganisaties en (informele) initiatieven

3.1.2 Doelstelling projecten binnen de actielijn

De actielijn bestond uit 2 deelprojecten: faciliteren van doorontwikkeling en implementatie van de interventie **'Kiezen voor Werk?'** en het faciliteren van de pilot **'Regie over je toekomst'**.

De interventie **'Kiezen voor Werk'** is in 2012 door Diversion ontwikkeld, met als aanleiding de signalering dat vrouwen met een migratieachtergrond een enorme inhaalslag maakten in het onderwijs, maar (nog) niet op de arbeidsmarkt. In 2016 en 2017 is de interventie, met steun van het Ministerie van SZW, landelijk opgeschaald en, door samenwerking met Nibud, uitgebreid met extra modules ter bevordering van financiële zelfredzaamheid. Sindsdien is de interventie vanuit verschillende programma's doorontwikkeld en ingezet, zoals het (nog lopende) ZonMw-programma 'Economische zelfstandigheid van vrouwen' en het (mede door SZW gefaciliteerde) project 'Meer vrouwen aan het werk'. Uit de evaluatie van het laatstgenoemde project werd geconcludeerd dat "voor vrouwelijke nuggers⁶/vrouwen met een afstand tot de arbeidsmarkt die een latente werkwens hebben, een training als Kiezen voor werk een eerste - vaak noodzakelijke - stap [is] om zich te gaan oriënteren op mogelijkheden om (weer) aan het werk te gaan" (VJI, 2022, p.5).

Binnen Actielijn 2 heeft 'Kiezen voor Werk' tot doel om kennis over geldzaken en handelingsperspectief van vrouwen met een migratieachtergrond in een financieel afhankelijke positie te vergroten. Om dit doel te bereiken wordt ingezet op kennisdeling en bewustwording. Diversion onderbouwt haar plan van aanpak als volgt: *"Onze ervaring leert dat inzetten op kennisoverdracht en handelingsperspectief zonder aandacht voor bewustwording in de praktijk weinig invloed heeft op de keuzes die vrouwen maken. Pas wanneer het bewustwordingsproces over de invloed van groepsdruk, cultureel bepaalde normen, vooroordelen en andere belemmerende gedachten heeft plaatsgevonden, kan met het aanbieden van kennis en concrete handvatten rondom financiën en werk de stap naar financiële weerbaarheid worden gezet."*

De pilot **'Regie over je toekomst'** wordt uitgevoerd door NetwerkPro en kent drie doelstellingen:

- Inzicht krijgen in de belemmeringen en behoeften van vrouwelijke migranten uit gesloten gemeenschappen bij professionele ontwikkeling en stappen zetten op de arbeidsmarkt.

⁶ Niet-uitkeringsgerechtigden.

- Bijdragen aan de autonomie en zelfredzaamheid van de doelgroep, via trainingen, uitbreiden van het netwerk en koppelen aan lokale kansen.
- Formuleren van concrete aanbevelingen aan gemeentes.

Daarnaast kenmerken de werkwijzen van zowel Diversion als NetwerkPro zich door samenwerking met vrouwenorganisaties. NetwerkPro licht deze keuze in hun plan van aanpak als volgt toe: *“Wij geloven in versterken wat er is en werken nauw samen met grassroots en buurtorganisaties, waarbij we hen versterken om hun doelgroepen nog beter te bereiken en te begeleiden. (...) Voor deelnemers bieden we een brug naar kansen, door ons netwerk en dat van de mentoren open te stellen. (...) We werken vanuit de kracht van rolmodellen en ervaringsdeskundigen, zoals oud-deelnemers, die de deelnemers kunnen inspireren en motiveren.”*

3.1.3 Beleidslogica actielijn en projecten

De doelstellingen van de twee projecten sluiten aan bij de beleidslogica van Actielijn 2, maar liggen niet direct op hetzelfde niveau. Beide projecten hebben het middellange termijndoel van bevorderen van financiële zelfredzaamheid en duurzame participatie van migrantenvrouwen in een afhankelijkheidssituatie als richtlijn, maar hebben het korte termijndoel als einddoel ingesteld. Beide projecten zetten primair in op het vergroten van het bewustzijn van de eigen autonomie en persoonlijke vrijheid. In de uitwerking van de projecten komt ook een additionele doelstelling naar voren, die overeenstemt met de opzet van Actielijn 1, namelijk de intentie om zelforganisaties te ondersteunen in het uitvoeren van activiteiten die het bevorderen van zelfbeschikking tot (neven)doel hebben.

In de projectplannen wordt ‘zelfbeschikking’ niet geoperationaliseerd. Uit de interviews met projectleiders van beide projecten komt naar voren dat zij ook de bewustwording van persoonlijke vrijheid gelijkstellen aan zelfbeschikking. Of de vrouw dan wel of niet kiest voor een (vervolg)opleiding of (re-)integratie naar betaald werk, is volgens de projectleiders een uiting van het (her)ontdekte individuele zelfbeschikkingsrecht.

Het belangrijkste verschil tussen de twee projecten is dat Diversion zich richt op bewustwording en kennis over geldzaken als katalysator voor het zetten van vervolgstappen, terwijl NetwerkPro expliciet tot doel heeft om deelnemende vrouwen een concrete stap op de participatieladder te laten zetten. Bewustwording vormt binnen de methode van Diversion een belangrijke pijler en tussenstap richting participatie, waardoor er sprake is van enige overlap tussen de twee projecten. In beide projecten worden dus empowerment-trainingen ingezet en wordt nauw samengewerkt met lokale (migranten)vrouwenorganisaties, binnen dezelfde regio (Amsterdam). Hieronder bespreken we in 3.2 en 3.3 de uitvoering van beide projecten. Daarna gaan we in paragraaf 3.4 in op overlappende succesfactoren, knelpunten en werkzame mechanismen.

3.2 Project 'Kiezen voor Werk: Ik en Geld'

3.2.1 Uitvoering

De interventie 'Kiezen voor Werk? Ik en Geld' is van mei 2023 tot en met juni 2024 uitgevoerd door Diversion en had als doel de financiële zelfredzaamheid van vrouwen met een migratieachtergrond in een kwetsbare positie te versterken. Via twee interactieve trainingen kregen deelnemers inzicht in hun eigen financiële situatie, de risico's van afhankelijkheid, en werden zij gestimuleerd om stappen richting werk en autonomie te zetten. De interventie werd 12 keer uitgevoerd in Amsterdam en Den Haag en bereikte 152 vrouwen. Hiermee is het beoogde bereik (120-180 vrouwen) behaald. Deelnemers beoordeelden de training met een gemiddelde van 8,3 en gaven aan zich gesterkt te voelen. Ook gaven ze zelf aan meer inzicht te hebben in hun financiële situatie, regelingen en rechten. Tevens nam de motivatie toe om vervolgstappen te zetten, bijvoorbeeld een begroting maken of met hun partner het gesprek over geld aangaan. De interventie wordt daarmee gezien als een eerste stap richting financiële zelfredzaamheid, maar volledige zelfredzaamheid is nog niet bereikt.

3.2.2 Ervaringen en lessen

Een succes van de interventie ligt in de werkzame mechanismen waarop zij is gebaseerd. De combinatie van co-creatie met de doelgroep, peer education en de socratische gespreksmethode bleek krachtig: door ervaringsdeskundige peer trainers in te zetten, ontstond herkenning en vertrouwen, wat leidde tot open gesprekken over taboeonderwerpen als geld, afhankelijkheid en werk. Het gebruik van persoonlijke verhalen en fictieve casussen hielp vrouwen om hun eigen situatie kritisch te bekijken en nieuwe perspectieven te ontwikkelen. Ook de samenwerking met *grassroots*-organisaties, die diepgeworteld zijn in de gemeenschappen, was essentieel voor het bereiken van de doelgroep.

Grassroots organisaties zijn een zeer belangrijke vindplek en activeringsplek voor vrouwen met een migratieachtergrond in een kwetsbare positie (...) ook wanneer zij niet in beeld zijn bij officiële instanties. (...) Deze organisaties hebben vaak al veel inzicht in o.a. de belemmeringen en behoeften die vrouwen ervaren op het gebied van financiële redzaamheid." (Diversion, 2024, p. 10)

Tegelijkertijd kwamen er ook knelpunten naar voren. Bij de deelnemers zelf speelden met name individuele belemmeringen, zoals taalproblemen, laag zelfvertrouwen, schuldgevoelens en beperkte financiële kennis. Ook ervoeren veel vrouwen stress en vermoeidheid door een opeenstapeling van zorgtaken, en gaven ze aan onvoldoende tijd of energie te hebben om zich actief met geldzaken bezig te houden.

"Tijdens de trainingen spraken we veel vrouwen die graag stappen willen zetten op het gebied van werk of meer inzicht in hun financiën willen krijgen, maar zo opgebrand zijn door de zorgen van anderen dat er voor het zetten van die stappen nog geen ruimte is. (Diversion, 2024 p. 14)

Daarnaast zijn er ook structurele en externe obstakels naar voren gekomen: een gebrek aan betaalbare en flexibele kinderopvang, financiële onzekerheid door mogelijke verlies van toeslagen bij betaald werk, en het ontbreken van steun vanuit de partner of sociale omgeving.

“Het ontbreken van steun van de partner, financiële drempels, het gebrek aan accurate informatie en het uitblijven van gesprek zorgt ervoor dat deze vrouwen die financieel vaak in een kwetsbare situatie zitten geen stappen naar financiële zelfredzaamheid zetten, hoewel ze dit wel willen.” (Diversion, 2024, p.14)

Ook het ontbreken van gemeentelijk beleid voor mensen die geen uitkering ontvangen, raakt vooral vrouwen die een werkende man hebben, maar ook vrouwen die wel een uitkering hebben, ontvangen veelal onvoldoende of niet passende ondersteuning in hun re-integratie naar de arbeidsmarkt. Om in dit hiaat te voorzien is de borging van de interventie versterkt door aansluiting te zoeken bij *grassroots*-organisaties die bredere empowermenttrajecten boden, wat de doorstroming naar opleiding, werk of andere ondersteuning bevordert.

Tot slot zijn er bij de uitvoering van de training knelpunten gesignaleerd. Naast kennisdeling wordt geprobeerd vrijwilligers binnen vrouwenorganisaties op te leiden tot trainers. Hoewel deze aanpak tot positieve resultaten heeft geleid – een deel van de opgeleide vrijwilligers is na afloop zelfstandig doorgedaan met het verzorgen van trainingen, ook bij andere organisaties – bleek de uitvoering in de praktijk uitdagend en is aanvullende inzet op training, selectie en begeleiding wenselijk om deze aanpak verder te versterken.

3.3 Project ‘Regie over je Toekomst’

3.3.1 Uitvoering

De pilot ‘Regie over je toekomst’ werd door NetwerkPro van september 2023 tot en met augustus 2025 in Amsterdam uitgevoerd. De pilot startte met “een onderzoek naar de belemmeringen en behoeften van vrouwen uit gesloten gemeenschappen, gebruik makend van een adviescommissie, kwantitatieve en kwalitatieve methodes”.

Deze eerste activiteit liep van september 2023 tot en met april 2024. De adviescommissie fungeerde als klankbord voor het project en bestond uit vertegenwoordigers van zowel formele instellingen (gemeente, ministeries en woningcorporaties) als informele of *grassroots* organisaties. Naast inhoudelijke input en lokaal netwerk, droeg de commissie bij aan begrip en erkenning tussen formele en informele organisaties, wat een fundament legde voor gelijkwaardige samenwerking. Naast gesprekken met de leden uit de adviescommissie is er met vertegenwoordigers van informele en formele organisaties gesproken over hun visie op de belemmeringen en behoeften van vrouwen uit gesloten gemeenschappen. Daarnaast is er een enquête uitgezet onder vrouwen die in het verleden deel hebben genomen aan empowermenttrainingen van Netwerkpro. De enquête werd digitaal verstuurd, maar de respons kwam vooral van vrouwen die actief zijn gebeld of persoonlijk benaderd werden. De geënquêteerde vrouwen (n=11) zijn oud-deelnemers van trainingen van NetwerkPro. Enkele inzichten zijn: aanwezigheid van een wijdverspreide wantrouwen richting overheid en instellingen, gebrekkige kennis over voorzieningen zoals kinderopvang, en de diepgewortelde

traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen binnen bepaalde gemeenschappen. De inzichten zijn meegenomen bij de opzet en uitvoering van de tweede activiteit van de pilot.

De kern van de pilot 'Regie over je toekomst' is het trainen van 40 kwetsbare vrouwen met een migratieachtergrond middels empowerment-, netwerk- en sollicitatieprogramma's en begeleiding naar werk, participatie en educatie (activiteit 2). In de periode mei 2024 tot en met december 2024 zijn in vier Amsterdamse wijken - Nieuw-West, Oost, Noord en Oud-West - trainingen uitgevoerd van elk acht sessies. Er zijn ongeveer 45 vrouwen bereikt, waarmee het beoogde bereik is behaald.

De trainingen zijn ontworpen om thema's als zelfvertrouwen, eigen regie, optimisme en onderlinge steun aan te pakken. Vrouwen werden uitgenodigd om te reflecteren op hun eigen leven en keuzes, waarbij hun culturele achtergrond en persoonlijke omstandigheden werden erkend en gerespecteerd. Het project bood ruimte voor vrouwen die bewust 'onzichtbaar' willen blijven, waarmee volgens de trainers een unieke balans is gevonden tussen empowerment en respect voor privacy. De programma's hadden impact op individueel niveau: vrouwen leerden eigen keuzes maken, hun horizon verbreden, en ontwikkelden meer zelfbewustzijn. Hiermee zijn eerste successen op het gebied persoonlijke groei en vertrouwen zichtbaar en is de interventie te zien als een stap richting autonomie en zelfbeschikking.

Op 22 mei 2025 vond de slotbijeenkomst plaats. Tijdens deze bijeenkomst ontvingen de deelnemers aan de trainingen een certificaat van afronding, uitgereikt door de staatssecretaris Participatie en Integratie, en werd de Roadmap richting zelfbeschikking gepresenteerd. In het projectplan was voorzien in actieve samenwerking met gemeenten rondom deze roadmap. In de praktijk bleek het betrekken van gemeenten echter uitdagend: zowel tijdens het proces als bij de slotbijeenkomst bleef de respons op uitnodigingen beperkt. Dit wordt gezien als een gemiste kans en een aandachtspunt voor de implementatie van de aanbevelingen. De projectleider adviseert daarom om bij toekomstige programma's expliciet tijd, mandaat en - waar passend - een meer verplichtend karakter op te nemen voor gemeentelijke betrokkenheid.

3.3.2 Ervaringen en lessen

De trainingen hadden een trage opstart. Zo is een aantal trainingen begonnen met een kleine groep vrouwen, die in de loop van het programma via mond-tot-mondreclame is uitgebreid. In de werving van deelnemers waren er een aantal knelpunten. Hoewel er veel animo was bij *grassroots* organisaties om bij te dragen, zijn deze organisaties vaak afhankelijk van de inzet van één persoon, wat ze kwetsbaar maakt.

"Nogal wat zelforganisaties blijken kwetsbaar omdat veel taken vooral rusten bij één persoon, de vrouw die de organisatie was begonnen. Wanneer zij omvalt door ziekte, ligt de hele communicatie en organisatie plat." (NetwerkPro, 2024, p.22)

Ook was er soms nog sprake van wantrouwen en onbekendheid met NetwerkPro. Het bleek cruciaal om met elkaar in gesprek te gaan en vertrouwen op te bouwen om de band met *grassroots* organisaties te versterken en zo in contact te komen met vrouwen uit de doelgroep. De inzet van sleutelpersonen en het erkennen van de specifieke sociale en culturele context waarin deze vrouwen leven, was daarbij essentieel. Daarbij werd benadrukt dat emancipatie niet

alleen gericht moet zijn op vrouwen, maar ook op hun directe omgeving, zoals mannen en familieleden, om daadwerkelijk ruimte te creëren voor verandering. NetwerkPro adviseert om bij (soortgelijke) empowermentprogramma's rekening te blijven houden met een trage opbouw (vertrouwen winnen kost tijd); het 'zwaan-kleef-aan-principe' te hanteren (één deelnemer kan anderen motiveren om ook deel te nemen) en de omgeving van de vrouwen waar mogelijk te betrekken (partner, familie).

"Het is cruciaal om in gesprek te komen met sleutelfiguren die het vertrouwen hebben of kunnen winnen van vrouwen die onzichtbaar zijn voor formele instanties. Laagdrempeligheid, geduld en continuïteit zijn hierbij essentieel." (p.17)

Succesfactoren waren onder andere de inzet van 'communitytrekkers', samenwerking met *grassroots* organisaties, maatwerk binnen de methodiek en het opzetten van een adviescommissie met vertegenwoordigers uit de doelgroep. De lange duur van het programma en de diepgang van gesprekken boden een solide basis voor persoonlijke ontwikkeling.

"Geduld; het gaat stapje voor stapje. Investeren in tijd en aandacht is een vereiste om duurzame contacten te leggen en ontwikkeling mogelijk te maken." (NetwerkPro, 2024, p. 17)

3.4 Overlappende succesfactoren, knelpunten, werkzame elementen

Hoewel de projecten 'Regie over je Toekomst' en 'Kiezen voor Werk: Ik en Geld' verschillende accenten leggen, zijn er overeenkomsten in hun succesfactoren, knelpunten, werkzame elementen en beleidsmatige aanbevelingen. Deze gedeelde kenmerken laten zien wat werkt in het empoweren van vrouwen met een migratieachtergrond en bieden waardevolle lessen voor toekomstig beleid en interventies.

Succesfactoren

Beide projecten slagen erin om vrouwen effectief te bereiken en te activeren door het inzetten van vrouwen uit de eigen gemeenschap als rolmodel of trainer. Een eerste succesfactor is de samenwerking met *grassroots* (vrouwen)organisaties. Deze organisaties hebben diepgewortelde relaties binnen de gemeenschap en kennen de sociale, culturele en emotionele context waarin de vrouwen leven. Door de trainingen in samenwerking met deze partners uit te voeren, is er een hogere participatiegraad en meer draagvlak voor vervolgactiviteiten. Een tweede succesfactor zijn de 'peer trainers' en 'trekkers'. Zij bieden herkenning, vertrouwen en inspiratie. De vertrouwensband die zij weten te creëren met de doelgroep, is cruciaal om gevoelige onderwerpen als financiële afhankelijkheid, eigenwaarde en toekomstkeuzes bespreekbaar te maken. Ten derde bieden beide projecten een veilige, laagdrempelige leeromgeving waarin vrouwen zichzelf kunnen zijn en stap voor stap aan hun ontwikkeling kunnen werken. De positieve insteek - gericht op wat vrouwen kunnen en willen - maakt dat zij zich gezien en gewaardeerd voelen.

Werkzame elementen

De kracht van beide interventies zit in het maatwerk en het mensgerichte karakter. Door persoonlijke verhalen te delen, ontstaat wederzijds begrip en vertrouwen. Zowel de peer

trainers als de trekkers fungeren als sleutelfiguren die niet alleen kennis overbrengen, maar ook hoop en mogelijkheden aanreiken. Een ander werkend element is de aansluiting bij bestaande netwerken en trajecten, waardoor vrouwen de mogelijkheid krijgen om na de training door te stromen naar vrijwilligerswerk, opleiding of (betaald) werk. Deze koppeling vergroot de kans op duurzame verandering. Tot slot is de positieve benadering essentieel: de focus ligt op kracht, potentieel en eigenaarschap in plaats van tekortkomingen of verplichtingen. Deze waarderende houding blijkt een krachtige motor voor verandering.

Knelpunten

Ondanks de positieve uitkomsten ondervinden beide projecten soortgelijke barrières waardoor er weliswaar stappen worden gezet maar die daadwerkelijke financiële zelfredzaamheid en economische onafhankelijkheid in de weg staan. Zo is er structureel gebrek aan financiering voor de *grassroots* organisaties. Deze organisaties spelen een sleutelrol in het bereiken en ondersteunen van de doelgroep, maar opereren vaak met beperkte middelen en capaciteit. Daarnaast zijn er bij de deelnemers barrières in het deelnemen aan de training, maar ook om daarna concrete vervolgstappen te zetten. Belemmeringen op individueel niveau zijn onder andere een laag taalniveau, het ontbreken van erkende diploma's, (mantel)zorgtaken en de sociale verwachtingen binnen het gezin. Ook speelt er nog regelmatig angst of onzekerheid over de gevolgen van werken voor toeslagen en uitkeringen. Een ander gedeeld knelpunt, dat meer structureel van aard is, is het gebrek aan nazorg of vervolgtrajecten. Zonder deze opvolging dreigt de impact van de training te verwateren of blijven deelnemers achter met nieuwe zorgen waarvoor reguliere ondersteuning ontbreekt. *Grassroots* organisaties kunnen in dit gat springen, maar hebben – zoals hierboven al geconstateerd – onvoldoende vermogen om deze verantwoordelijkheid te dragen.

3.5 Conclusies actielijn 2

De conclusies die we kunnen trekken uit de twee projecten die vanuit actielijn 2 zijn gefinancierd zijn de volgende. Ten eerste werkt de peer-to-peer aanpak effectief: vrouwen uit de eigen gemeenschap als trainer of rolmodel creëren vertrouwen en maken gevoelige onderwerpen bespreekbaar, wat cruciaal is voor het bereiken van de doelgroep. De *grassroots* organisaties zijn onmisbaar om de doelen te bereiken. Zij kennen de context, hebben het vertrouwen en kunnen vrouwen effectief bereiken. Tegelijkertijd zijn ze kwetsbaar doordat ze opereren met beperkte middelen en capaciteit.

Ten tweede hebben de projecten laten zien dat een positieve, laagdrempelige aanpak goed kan werken. Een veilige omgeving waarin de nadruk ligt op kracht en potentieel, op wat vrouwen kunnen en willen, kan de vrouwen activeren. Tegelijkertijd blijven individuele barrières aanwezig. De vrouwen hebben vaak een laag taalniveau, missen geen erkende diploma's, hebben zorgtaken, ervaren sociale druk vanuit het gezin en hebben angst voor verlies van toeslagen. Daarnaast ervaren ze veelal onvoldoende steun van de partner, sociale omgeving en officiële instanties. Deze belemmeringen maken het voor de vrouwen lastig concrete vervolgstappen richting werk te zetten. Hierdoor is het van belang vervolgtrajecten te organiseren zodat de positieve effecten van de trainingen behouden kunnen blijven.

Actielijn 3 Opvoeding

Actielijn 3 richtte zich op zelfbeschikking in de opvoeding. Over actielijn 3 is in het Meerjarenplan te lezen dat er binnen de bestaande methodiek 'Weerbaar Opvoeden' van Movisie een module wordt ontwikkeld voor ouders die is gericht op zelfbeschikking. Doel hiervan was ouders te ondersteunen bij opvoedingsvragen die samenhangen met het thema Zelfbeschikking - zoals het omgaan met cultureel-religieuze dilemma's en vraagstukken die spelen bij de rolverdeling tussen jongens/meisjes in de opvoeding. Tweede doel is deze module over te dragen aan de formele en informele opvoedingsondersteuners.

4.1 Doelstelling actielijn en project

4.1.1 Doelstelling actielijn

De minister schrijft in het Meerjarenplan Zelfbeschikking dat zij "professionals en ouders wil ondersteunen bij opvoedingsvragen die samenhangen met het thema Zelfbeschikking" (p.5). Verder is er in het Meerjarenplan geen hoofd- of subdoel uitgewerkt bij deze actielijn. Er wordt niet uitgelegd in het actieplan op welke wijze het zorgen voor ondersteuning voor zelfbeschikking in de opvoeding aan professionals (en ouders) precies bij moet dragen aan het

vergroten van de bewustwording en het op gang brengen van een mentaliteitsverandering binnen gesloten gemeenschappen.

4.1.2 Doelstelling project binnen de actielijn

De actielijn bestaat uit één project. Binnen deze actielijn is er op verzoek van de minister binnen de bestaande methodiek Weerbaar Opvoeden van Movisie een module ontwikkeld voor ouders die is gericht op zelfbeschikking. Hiertoe heeft Movisie subsidie aangevraagd. Doelstelling van het project is *“Bijdragen aan het versterken van het recht op zelfbeschikking van jongeren met migratieachtergrond door ouders te ondersteunen bij het begeleiden van hun zoons en dochters bij vraagstukken rond partnerkeuze, opleiding en werk”*.

Movisie ontwikkelt - zo is te lezen in de subsidieaanvraag - om dit doel te bereiken een module “Opvoeding en zelfbeschikking” en draagt deze over aan formele en informele opvoedingsondersteuners. Zelfbeschikking wordt een vast onderdeel binnen de huidige KIS⁷-methodiek “Weerbaar Opvoeden”, waarbij Movisie gebruik kan maken van het reeds bestaande netwerk van opvoedondersteuners en de goede ervaringen met en het vertrouwen van ouders die al eerder kennis maakten met deze methode.

4.1.3 Beleidslogica actielijn en project

Het is lastig een oordeel te vellen over de beleidslogica van de actielijn. In het Meerjarenprogramma wordt de doelstelling van de actielijn geformuleerd als ‘het ondersteunen van professionals en ouders bij opvoedingsvragen die samenhangen met het thema Zelfbeschikking’, maar deze wordt niet geconcretiseerd of onderbouwd. De doelstelling van het project sluit deels aan bij de doelstelling van de actielijn. Door het ontwikkelen van een extra module en het trainen van informele opvoedondersteuners wordt ingezet op het ondersteunen van professionals en ouders, maar er wordt niet expliciet gemaakt op welke wijze dit bijdraagt aan zelfbeschikking.

Omdat de derde actielijn zich, net als de eerste doelstelling van het Meerjarenprogramma, richt op het vergroten van bewustwording is er een relatie met de eerste actielijn van het Meerjarenprogramma. De mate waarin gesloten gemeenschappen worden bereikt, wordt niet expliciet duidelijk uit het project. Ook wordt niet duidelijk op welke wijze precies de ouders worden bereikt waarbij de mentaliteitsverandering moet plaatsvinden.

De aanname lijkt te zijn dat door het ontwikkelen en overdragen van de module aan formele en informele opvoedingsondersteuners er meer aandacht zal zijn voor zelfbeschikking in de opvoeding en dat door meer aandacht aan het thema te schenken (via de opvoedondersteuners die spreken met ouders) de zelfbeschikking van jongeren met een migratieachtergrond versterkt wordt. Deze aanname wordt niet uitgewerkt of onderbouwd, dus het is voor ons als evaluatoren onduidelijk op welke wijze de ouders precies bereikt worden en welke effect dit op kinderen zal hebben. In die zin is er sprake van een prestatiedoel op output en niet op outcome.

⁷ Kennisplatform Inclusief Samenleven.

4.2 Project Zelfbeschikking in de opvoeding

In november 2022 heeft Movisie een subsidie aangevraagd om de module te ontwikkelen. Begin februari 2023 is de subsidie verleend en is een start gemaakt met het project. De planning was dat het project in mei 2024 zou worden afgerond. Na de toekenning is Movisie aan de slag gegaan met de uitvoering. Tot oktober 2023 liep het project volgens de planning. De module zelfbeschikking werd opgeleverd. Ook de opzet voor de train-de-trainerscursus voor opvoedondersteuners en vrijwilligers werd gereed gemaakt. Doel was dat de deelnemers aan de cursus daarna aan de slag kunnen met groepen ouders met een migratieachtergrond en dan het thema zelfbeschikking in de opvoeding aan de orde kunnen stellen.

Het is lastig gebleken de opbrengst van het project (de module zelfbeschikking binnen de methodiek 'Weerbaar Opvoeden') naar de doelgroep te brengen. Het idee was formele (CJG's) en informele opvoedondersteuners de module aan te bieden zodat zij ouders kunnen informeren en kunnen ondersteunen bij het geven van aandacht aan het thema zelfbeschikking in de opvoeding. Het blijkt lastig om de formele én de informele opvoedondersteuners te bereiken. Dit is geprobeerd via CJG's en via het eigen netwerk van Movisie, maar het lukte niet een trainingsgroep met formele en informele trainers om te trainen samen te stellen.

Omdat het niet lukte opvoedondersteuners te bereiken is er - na overleg met het ministerie van SZW - voor gekozen een video en artikel te maken over het project. Deze staan op de [website van Movisie](#). Movisie heeft de informatie gedeeld via LinkedIn en aan NJi, GGD-GHOR gevraagd om deze te delen via hun kanalen. Van professionals is er positieve feedback op de video en het artikel gekomen. Het handboek (de module zelf) is niet apart gepubliceerd, want deze is bedoeld om in een train-de-trainer situatie te gebruiken, en daarom niet openbaar gepubliceerd.

4.3 Conclusies actielijn 3

Binnen deze actielijn is te concluderen dat het opzetten van de module goed en conform planning is verlopen. Alleen bleek het lastig te zijn om de formele en informele opvoedondersteuners te bereiken. Daarmee werd het lastig de opbrengst van het project (de module zelfbeschikking binnen de methodiek 'Weerbaar Opvoeden') naar de doelgroep (ouders/opvoeders) te brengen. Movisie heeft ervoor gekozen de module op een andere manier te delen met mogelijk geïnteresseerden, de resultaten en effecten hiervan zijn niet in kaart te brengen.

Als onderzoekers vragen we ons af of de uiteindelijke doelstelling van het Meerjarenprogramma Zelfbeschikking daadwerkelijk te bereiken is door het project in actielijn 3. Is het überhaupt mogelijk de bewustwording en mentaliteitsverandering in gesloten gemeenschappen op gang te brengen door middel van een module zelfbeschikking in de methodiek 'Weerbaar Opvoeden', ook als opvoedondersteuners wél bereikt worden? Hoe weet je of die opvoedondersteuners en het CJG de juiste ouders bereiken? Ouders met kinderen die op het

einde van de basisschool zitten of in het begin van de middelbare school hebben in principe geen contact met het CJG. Binnen het project is voor zover wij weten geen aandacht voor de wijze waarop ouders bereikt worden. We vragen ons af of deze aanpak werkt om een mentaliteitsverandering bij ouders tot stand te brengen.

Actielijn 4 Cultuur- en gendersensitief werken

Via actielijn 4 wil het Meerjarenplan inzetten op het verhogen van het cultuur- en gendersensitief werken van professionals en vrijwilligers in de preventie en aanpak van geldzorgen, armoede en schuldhulpverlening. Daarvoor is met middelen van het Meerjarenplan verkend hoe het cultuur- en gendersensitief werken van huidige professionals te versterken is om geldzorgen bij Nederlanders met een migratieachtergrond te voorkomen. Ook is verkend hoe toekomstig professionals toe te rusten zijn om cultuursensitief te werken.

5.1 Doelstelling actielijn en projecten binnen de actielijn

5.1.1 Doelstelling actielijn

Via actielijn vier wil het Meerjarenplan inzetten op het verhogen van het cultuur- en gendersensitief werken van professionals en vrijwilligers in de preventie en aanpak van geldzorgen, armoede en schuldhulpverlening. De minister wil zich zowel richten op *toekomstige* professionals als op *huidige* professionals.

In het Meerjarenplan is beschreven dat verkend gaat worden hoe het cultuur- en gendersensitief werken van huidige professionals te versterken is om geldzorgen bij Nederlanders met een migratieachtergrond te voorkomen. Ook wordt verkend hoe toekomstig professionals toe te rusten zijn om cultuursensitief te werken. Om dit doel te bereiken wordt eerst geïnventariseerd of

er al modules worden aangeboden binnen opleidingen en of daarop aan te sluiten is. Als dat niet het geval is, wordt er een pilot opgezet.

5.1.2 Doelstelling projecten binnen de actielijn

Binnen deze actielijn zijn twee projecten gestart die zich richten op het cultuursensitief en gendersensitief werken door professionals. Doelstelling van deze projecten was vooral te inventariseren wat er al is en hoe cultuur- en gendersensitief werken te versterken is.

1. Het doel van het eerste project is te verkennen in welke mate de *toekomstige* professionals- die mogelijk betrokken zijn bij de preventie en aanpak van geldzorgen, armoede en schuldhulpverlening - worden toegerust om cultuursensitief te kunnen werken en welke behoefte er zijn om het aanbod op het gebied van cultuursensitief werken door te ontwikkelen. ECBO heeft de opdracht gekregen om een verkennend onderzoek te doen naar het aanbod op het gebied van cultuursensitief werken binnen de opleidingen Social Work (mbo en hbo) en Sociaal Juridische Dienstverlening (hbo).
2. Om het cultuur- en gendersensitief werken bij aanpak geldzorgen, armoede en schulden te versterken, denkt SZW dat een lerend netwerk voor *huidige* professionals een geschikte beleidsinterventie zou kunnen zijn. Het netwerk zou zich vooral kunnen richten op het beter bereiken én ondersteunen van vrouwen uit gesloten gemeenschappen. Significant heeft de opdracht gekregen een haalbaarheidsonderzoek uit te voeren naar de vraag op welke wijze een lerend netwerk het beste ingericht kan worden om het cultuur- en gendersensitief werken (met specifieke aandacht voor het recht op zelfbeschikking binnen gesloten gemeenschappen) van de huidige gemeentelijke professionals (o.a. wijkteamleden, klantmanagers, budgetcoaches, schuldhulpverleners en beleidsmakers) en vrijwilligers betrokken bij aanpak geldzorgen, armoede en schulden -duurzaam te versterken.

5.1.3 Beleidslogica actielijn en projecten

In het Meerjarenprogramma wordt geen directe koppeling gemaakt tussen de doelstellingen van het Meerjarenprogramma en de vierde actielijn. Het Meerjarenprogramma bevat twee doelstelling en daarna staat er de volgende zin: *“Naast inzet op mentaliteitsverandering en financiële zelfredzaamheid zet ik mij met dit plan ook in op de bevordering van het cultuur- en gendersensitief werken van professionals, die betrokken zijn bij de aanpak geldzorgen, armoede en schulden.”* (p.5)

De doelstelling van het gehele Meerjarenplan is het bevorderen van zelfbeschikking. Zowel in het Meerjarenplan als de uitwerking ervan, is geen onderbouwing gegeven van de wijze waarop het cultuur- en gendersensitief werken van professionals uiteindelijk leidt tot meer zelfbeschikking van mensen in gesloten gemeenschappen. Om de vierde actielijn te kunnen koppelen aan de doelstelling van het Meerjarenplan zijn een aantal impliciete aannames te onderscheiden:

1. Het cultuur- en gendersensitief werken van professionals en toekomstig professionals kan versterkt worden.
2. Professionals en toekomstig professionals staan open om meer cultuur- en gendersensitief te werken.

3. Cultuur- en gendersensitief werken maakt dat professionals vaker in contact komen met mensen in gesloten gemeenschappen.
4. Cultuur- en gendersensitief werken draagt bij aan de aanpak van geldzorgen, armoede en schulden.
5. Een cultuur- en gendersensitieve aanpak van geldzorgen, armoede en schulden draagt bij aan zelfbeschikking.

Ook in de projecten wordt er geen expliciete verbinding gemaakt met het hoofddoel 'bevorderen van zelfbeschikking'. De projecten richten zich - in lijn met de doelstelling van de vierde actielijn - op het bevorderen van cultuur- en gendersensitief werken van professionals, maar het betreft primair een verkenning. In die zin is er in deze actielijn geen sprake van een prestatiedoel op output (of outcome).

5.2 Uitvoering projecten actielijn 4

Om het cultuur- en gendersensitief werken bij de aanpak van geldzorgen, armoede en schulden te versterken, dacht het ministerie van SZW dat een lerend netwerk voor **huidige professionals** een geschikte beleidsinterventie zou kunnen zijn. Het netwerk zou zich vooral kunnen richten op het beter bereiken én ondersteunen van vrouwen uit gesloten gemeenschappen. Significant kreeg de opdracht een haalbaarheidsonderzoek uit te voeren naar de vraag op welke wijze een lerend netwerk het beste ingericht kan worden om het cultuur- en gendersensitief werken (met specifieke aandacht voor het recht op zelfbeschikking binnen gesloten gemeenschappen) van de huidige gemeentelijke professionals (o.a. wijkteamleden, klantmanagers, budgetcoaches, schuldhulpverleners en beleidsmakers) en vrijwilligers betrokken bij aanpak geldzorgen, armoede en schulden duurzaam te versterken. Het eindrapport van deze haalbaarheidsstudie is in april 2024 definitief opgeleverd. De conclusie van de onderzoekers is dat een lerend netwerk op dit moment *geen* passende beleidsinterventie is om cultuur- en gendersensitief werken bij de aanpak geldzorgen, armoede en schulden te versterken. Daarmee is dit project afgerond.

In 2023 schreef ECBO in het kader van het Meerjarenplan Zelfbeschikking en in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) het rapport [Scan cultuursensitief werken](#) met betrekking tot **toekomstige professionals**. In dit rapport beschreef ECBO het onderwijsaanbod op het gebied van cultuursensitief werken en de manier waarop cultuursensitief werken ingebed wordt in het mbo en hbo. In dit rapport gaf ECBO een aantal aanbevelingen waarmee het ministerie en de onderwijsinstellingen meer vorm kunnen geven aan cultuursensitief werken in de klas.

Als vervolg heeft ECBO in 2025 - wederom in opdracht van het ministerie van SZW - de aanbevelingen uit dit rapport omgezet naar een aantal producten dat onderwijsinstellingen handvatten geeft om cultuur- en gendersensitief werken onderdeel te maken van het onderwijs. De belangrijkste opbrengsten van dit onderzoek zijn de producten voor het onderwijs die zijn ontwikkeld: de handreiking voor docenten en de handreiking voor de beroepscompetentieprofielen. Daarnaast bleek dat de scope die de handreiking oorspronkelijk had niet helemaal zou passen bij de vraag van het veld. Daarom heeft ECBO - in overleg met het ministerie van SZW - besloten de scope te wijzigen. Het doel was om de praktijk - het onderwijs - te voorzien van een aantal praktische handvatten om cultuur- en gendersensitief werken een

plek te geven in hun onderwijs aan toekomstige professionals. Hoewel cultuur- en gendersensitief werken kennis vraagt over wat cultuur en gender zijn en de invloed hiervan op iemands situatie, kwam uit de gesprekken met het onderwijs naar voren dat diversiteitsensitief werken voor hen vooral gaat om de houding, communicatie en kennis die mogelijk maken dat professionals zich sensitief opstellen, meer dan om specifieke kennis over cultuursensitiviteit. In het onderwijs bleek vooral behoefte te zijn aan handvatten voor docenten op het gebied van houding, intersectionaliteit en bewustwording. Tegelijkertijd heeft ECBO in de handreiking de nadruk gelegd op de kritische houding van zowel docenten als studenten, en de ontwikkeling daarvan. De kernboodschap is dan ook dat dat het belangrijk is de werkhouding in het algemeen te verbeteren. Om die reden staat niet in het bijzonder gender- en cultuursensitiviteit centraal in de opgeleverde handreiking voor docenten, maar de bredere vraag hoe een professionele en diversiteitsensitieve werkhouding te stimuleren is. Het lesmateriaal is inmiddels afgerond en is openbaar beschikbaar (<https://ecbo.nl/tools/praktische-handreiking-helpt-docenten-bij-diversiteitsensitief-onderwijs/>). De opbrengst van het project is overgedragen aan de directie PDV van het ministerie van SZW en de directie emancipatie van het ministerie van OCW.

5.3 Conclusies actielijn 4

Wanneer we inhoudelijk kijken naar de opbrengsten van actielijn 4 dan zien we dat de projecten vanaf de start niet direct een link hebben met het hoofddoel van het Meerjarenplan: het bevorderen van zelfbeschikking van mensen in gesloten gemeenschappen. Dat heeft ermee te maken dat er oorspronkelijk is aangenomen dat professionals al gender- en cultuursensitief werken en dat daarbij de nadruk op personen uit gesloten gemeenschappen gelegd kon worden. Uit de onderzoeken werd duidelijk dat dit niet het geval was, waardoor de focus verbreed is naar gender- en cultuursensitief werken in de volle breedte.

Het versterken van het cultuur- en gendersensitief werken van huidige en toekomstige professionals verliep moeizaam. Zowel bij huidige professionals, als de opleiders van toekomstige professionals is er weinig interesse in een lerend netwerk dat zich specifiek richt op 'cultuur- en gendersensitief werken'. De huidige professionals voelen geen urgentie op dit thema, wat mogelijk ook als oorzaak heeft dat ze zich nauwelijks bewust zijn van de eigen vooroordelen ten aanzien van cultuur en gender. De docenten van de toekomstig professionals vinden dat het bevorderen van cultuur- en gendersensitief werken stigmatiserend is en zouden liever een aanbod ontwikkelen dat gericht is op *diversiteitssensitief* werken. Dit is dan ook wat er uiteindelijk door ECBO is ontwikkeld en beschikbaar gemaakt.

Als evaluatoren vinden we het positief dat er aanbod wordt ontwikkeld dat goed past bij de behoefte uit het veld. Tegelijkertijd vragen we ons af of de activiteiten die zijn uitgevoerd in het kader van actielijn 4 nog wel passen binnen het Meerjarenplan, omdat ze behoorlijk ver afstaan van het bevorderen van zelfbeschikking van mensen die behoren tot een gesloten gemeenschap. De opvolging van deze projecten is dan ook belegd bij de directie PDV van het ministerie van SZW en bij de directie Emancipatiebeleid van het ministerie van OCW.

Conclusies en beschouwing

In dit hoofdstuk brengen we de resultaten samen en kijken we van een afstand naar de opbrengst van het Meerjarenplan Zelfbeschikking. We gaan daarbij in op de geleerde lessen en trekken conclusies.

6.1 Lessen op uitvoeringsniveau

Het eerste tussenrapport van de evaluatie van het Meerjarenplan Zelfbeschikking (zomer 2024) was met name gericht op de beleidslogica van het Meerjarenplan. Daarin constateerden we dat de verhouding tussen de verschillende doelstellingen moeilijk concreet te maken was, en dat het Meerjarenplan op veel verschillende niveaus en via veel verschillende wegen verandering probeerde te bereiken. In het tweede tussenrapport hebben we het overkoepelende niveau grotendeels buiten beschouwing gelaten en vooral ingezoomd op het niveau van de projecten en interventies: wat gebeurt er binnen de projecten, tot welke resultaten leidt dat, en wat kunnen we daarvan leren? Daarbij hebben we de focus gelegd op de projecten binnen actielijnen 1 en 2, omdat actielijnen 3 en 4 al grotendeels waren afgerond en beschreven in het eerste tussenrapport. Wanneer we aan het eind van de looptijd terugkijken op de uitvoering van het Meerjarenplan zien we dat de projecten allemaal een specifieke inhoudelijke focus en doelstelling, maar dat er in de aanpak, de knelpunten en de lessen die daaruit af te leiden zijn, behoorlijk wat overeenkomsten te vinden zijn.

Veel projecten hebben te maken gehad met een lastige opstartperiode waarbij zij veel energie moesten steken in het werven van deelnemers of het vinden van vrijwilligers. Deze problemen

bleken echter niet onoverbrugbaar⁸. Uiteindelijk zijn de projecten erin geslaagd zowel vrijwilligers als deelnemers te vinden en hun interventies vorm te geven. De les is dan ook vooral dat een intensieve opstart- en wervingsperiode een onontkoombaar onderdeel is van dit soort projecten. Daarin spelen de *grassroots* organisaties die in veel projecten vertegenwoordigd zijn, een onmisbare rol. Zonder de lokale, cultureel gewortelde initiatieven en hun netwerk zouden de projecten niet het gewenste bereik hebben. Deze initiatieven moeten daarbij wel rekening houden met risico dat de sleutelpersonen of voortrekkers die in veel van de aanpakken centraal staan, overgevraagd kunnen worden.

De maatschappelijke context waarbinnen de projecten opereren is per definitie moeilijk – ze richten zich immers op gevoelige (taboe)onderwerpen en hardnekkige problemen. Deze context is het afgelopen jaar behoorlijk veel complexer geworden. De polarisatie in binnen- en buitenlandse politiek en de culturele *backlash* tegen emancipatiebewegingen in Nederland en op internationaal niveau zorgen ervoor dat de projecten nog meer overtuigingswerk moeten leveren om mensen te betrekken bij hun activiteiten. Tegelijkertijd betekent deze context dat de projecten duidelijk voorzien in een grote behoefte als mensen eenmaal geëngageerd zijn aan hun deelname.

Het verbreden van het bereik van de projecten richting professionals en gemeenten blijkt een hardnekkiger knelpunt. Het lukt de projecten onvoldoende om de link te leggen met beleidsmakers, om structurele samenwerking aan te gaan met het maatschappelijk middenveld en om professionals te betrekken bij hun scholingsaanbod. Binnen actielijnen 3 en 4, die zich juist richten op die professionals, bleek dat er weinig draagvlak was voor interventies gericht op zelfbeschikking en gendersensitief werken bij organisaties en opleidingen binnen het sociaal domein. De initiatieven in actielijnen 1 en 2 lopen ‘van onderop’ tegen hetzelfde probleem aan, bijvoorbeeld als zij proberen gemeenten te betrekken bij hun activiteiten.

6.2 Lessen op inhoud en methodiek

Er is sprake van grote inhoudelijke diversiteit: de projecten richten zich op thema's die uiteenlopen van financiële zelfredzaamheid en werk, tot partnerkeuze, seksuele diversiteit in een zorgcontext, en rolpatronen tussen mannen en vrouwen. De rode draad van de initiatieven is echter dat zij op verschillende manieren ervoor zorgen dat zij zo goed mogelijk aansluiten bij de sociale en culturele context van hun doelgroepen. Dit doen zij onder andere door het inzetten van *peer trainers* en ervaringsdeskundigen, het aansluiten bij bestaande netwerken en sociale groepen, en het gebruik van ervaringsverhalen en casussen waarin deelnemers zichzelf en hun eigen situatie kunnen herkennen. Telkens weer benadrukken de initiatieven hoe belangrijk het is om op deze manieren te zorgen voor herkenning en vertrouwen.

Daarbij valt op dat de projecten baat hebben bij veel methodische flexibiliteit als het gaat om de concrete instrumenten die gebruikt worden: soms een traditionele training, soms een gespreksgroep, soms een theaterstuk of een aanpak via sociale media. De essentie is dat er

⁸ Behalve in actielijn 3.

aansluiting wordt gevonden bij de leef- en gedachtewereld van de doelgroep, en daarvoor is experimenteeruimte nodig.

De initiatieven in de verschillende actielijnen zijn realistisch over de impact die zij kunnen maken. Er wordt geregeld gesproken over "een eerste stap richting zelfbeschikking" of het "planten van een zaadje" bij het doorbreken van taboes. Terwijl de initiatieven vaak al werken met trajecten van meerdere, elkaar opvolgende bijeenkomsten, geven zij aan dat zij eigenlijk nog veel meer tijd en inzet nodig zouden hebben. De impliciete boodschap is hierbij ook: er zijn geen *quick fixes*. De enige manier om op een duurzame manier verandering te bereiken op een complex thema als zelfbeschikking is om steeds weer op microniveau de moeilijke gesprekken aan te gaan, vaardigheden te ontwikkelen en mensen te versterken in het maken van eigen keuzes.

Duurzame verandering bij de doelgroep is lastig omdat we ook zien dat deelnemers soms aanlopen tegen structurele problemen in hun dagelijks leven, zoals een gebrek aan kinderopvang, om ingewikkeldheden in het toeslagenstelsel, of om starre verhoudingen binnen het gezin of de gemeenschap. Daardoor kunnen de resultaten die op individueel niveau worden geboekt na een tijdje weer verloren gaan. Aangezien we ook constateren dat de projecten moeite hebben om de professionele en gemeentelijke werelden te bereiken, is het van belang hier meer aandacht aan te besteden.

6.3 Lessen op organisatorisch niveau

Hierboven hebben we geconstateerd dat de rol van *grassroots* initiatieven, formeel en informeel, die van binnenuit de gemeenschappen werken aan de thema's van het Meerjarenplan, een essentiële voorwaarde is voor het slagen van de projecten. Deze initiatieven zijn echter beperkt in hun organisatorische slagkracht en kunnen makkelijk overvraagd worden. Zij lopen bovendien tegen organisatorische uitdagingen aan. Deze uitdagingen liggen deels op het vlak van organisatorische groei en ontwikkeling: bijvoorbeeld bij het maken van de stap van een informele (vrijwilligers)organisatie naar een formele organisatie met professionals in loondienst. Deels liggen de uitdagingen op het vlak van financiering: met name het gebrek aan structurele subsidies of financiering van overhead wordt hierbij genoemd.

Uit de ervaringen in de verschillende actielijnen blijkt dat de initiatieven baat hebben bij een organisatorische paraplu in de vorm van een coördinerende partij die voor administratieve en financiële stevigheid kan zorgen en die de kleinere organisaties hierin kan ondersteunen. Hiervoor zijn verschillende modellen mogelijk die we ook in het Meerjarenplan terug zien komen. In ieder geval het Alliantie-model en de werkwijze via een specifieke Fonds op Naam bij het Oranje Fonds zijn goed werkende modellen gebleken. Belangrijk is hierin dat de initiatieven binnen deze structuren ruimte krijgen om hun inhoudelijke werk te doen en tegelijkertijd kunnen werken aan de versterking van hun organisaties en de uitbreiding van hun professionele netwerken.

Gemeenten hebben in de opzet van het Meerjarenplan Zelfbeschikking geen formele rol waardoor het lastig is om structurele samenwerking aan te gaan met beleidsmakers, maar ook met het (lokale) maatschappelijk middenveld. De evaluaties van de voorlopers van het

Meerjarenplan geven inzicht in de werking van het aanwijzen van (pilot)gemeenten, waardoor zij medeverantwoordelijk worden gemaakt voor het tot stand brengen van contact en samenwerking tussen lokale informele (vrijwilligers)organisaties en formele organisaties. Zo laat de evaluatie van het Kaderprogramma 'Aan de goede kant van de eer' (Zweers, Bouma & Wils, 2011) zien dat gemeenten via subsidiëring van zelforganisaties, het sluiten van convenanten, het instellen van platforms en werkgroepen en het aanstellen van een projectleider (en veelal een combinatie hiervan) hun opdracht succesvol uitvoerden. Ook is in de evaluatie uitgebreid stilgestaan bij randvoorwaarden en werkzame mechanismen, zoals de inzet van meerdere beleidsafdelingen, duidelijke afspraken en investering in deskundigheidsbevordering.

De vraag is welke rol het ministerie van SZW in dit krachtenveld tussen grotere (koepel)organisaties, kleinere initiatieven, fondsen en gemeenten kan en zou moeten spelen. De samenhang in de aanpak en uitstraling, ook in relatie tot andere ministeries, wordt daarbij weleens gemist. Het valt op dat het ministerie inhoudelijk gezien op afstand van de projecten staat, wat ook zinvol lijkt te zijn, gezien de behoefte aan methodische en inhoudelijke flexibiliteit. Tegelijkertijd zien sommige betrokkenen wel een rol voor het ministerie weggelegd in het aanjagen van een bredere beweging en normverandering, ook bij andere overheden, bijvoorbeeld via overkoepelende communicatie- en PR-activiteiten. Daarbij kan gedacht worden aan het uitstralen en versterken van een positieve, constructieve norm rondom zelfbeschikking, en het bieden van publieke erkenning voor het werk dat de voortrekkers binnen gemeenschappen doen. De veronderstelling is daarbij dat het ministerie, als landelijk sturende partij, ervoor kan zorgen dat de zaadjes van de projecten in vruchtbare grond vallen.

6.4 Lessen op beleidsniveau

De lessen op uitvoerings-, inhoudelijk en organisatorisch niveau laten zien dat het Meerjarenprogramma Zelfbeschikking zich beweegt binnen een complex en gelaagd beleidsveld. Het programma adresseert een omvangrijk maatschappelijk vraagstuk, terwijl de beschikbare middelen en looptijd relatief beperkt zijn. Dit vraagt om een zorgvuldige beleidsmatige duiding van wat het Meerjarenprogramma wel en niet kan beogen, en hoe het zich verhoudt tot andere initiatieven op het terrein van zelfbeschikking en het tegengaan van schadelijke praktijken.

Het valt op dat kernbegrippen als 'zelfbeschikking' en 'gesloten gemeenschappen' in de praktijk op uiteenlopende manieren zijn geïnterpreteerd. Deze ruimte voor verschillende invalshoeken lijkt bij te dragen aan de inhoudelijke aansluiting van projecten bij hun doelgroep, maar maakt het tegelijkertijd lastiger om de gezamenlijke bijdrage aan de doelstellingen van het Meerjarenprogramma eenduidig te beoordelen. Voor toekomstige beleidsinzet kan het behulpzaam zijn om explicieter te maken welke interpretatieruimte wenselijk is en waar meer afbakening nodig is, bijvoorbeeld door te verduidelijken op welk niveau van verandering (individueel, organisatorisch of structureel) het programma primair wil bijdragen.

De evaluatie laat zien dat het Meerjarenprogramma in de praktijk vooral inzet op verandering op microniveau (individuele deelnemers) en in het verlengde daarvan op het niveau van gemeenschappen en zelforganisaties, terwijl structurele belemmeringen op meso- en macroniveau (zoals gemeentelijk beleid, institutionele routines en bredere maatschappelijke

tegenkrachten) de impact van deze inspanningen kunnen ondermijnen. Dit roept de vraag op in hoeverre en op welke manier het Meerjarenprogramma, al dan niet in samenhang met andere beleidsinstrumenten, kan bijdragen aan het versterken van de verbinding tussen deze verschillende niveaus. Het explicieter betrekken van gemeenten en professionals, bijvoorbeeld via stimulerende kaders of pilots, kan helpen om individuele opbrengsten beter te verankeren.

Tot slot komt uit de evaluatie het beeld naar voren dat het Meerjarenprogramma onderdeel is van een bredere interdepartementale inzet, maar dat de samenhang tussen verschillende programma's en departementale activiteiten niet altijd even zichtbaar is voor uitvoerende partijen. Voor de toekomst zou het waardevol kunnen zijn om meer overzicht te creëren in de verschillende beleidslijnen en programma's die zich richten op zelfbeschikking en aanverwante thema's, en om duidelijker te maken welke rol en bijdrage van het Meerjarenprogramma daarin wordt verwacht. Een dergelijke beleidsmatige positionering kan bijdragen aan meer herkenbaarheid, afstemming en mogelijk ook synergie tussen initiatieven.

6.5 Beschouwing

In het licht van deze bevindingen is het relevant om het Meerjarenprogramma Zelfbeschikking te plaatsen binnen de langere beleidsmatige ontwikkeling op dit terrein. De huidige aanpak bouwt voort op eerdere meerjarige programma's. We beschrijven deze kort om de context te geven.

Het **Meerjaren Kaderprogramma 'Aan de goede kant van de eer'** richtte zich op mentaliteits- en gedragsverandering bij (potentiële) daders, slachtoffers en hun sociale omgeving en werd uitgevoerd in samenwerking met drie landelijke koepelorganisaties. De koepels ontwikkelden (elk vanuit hun eigen werkwijzen en netwerken) activiteiten om eengerelateerd geweld bespreekbaar te maken binnen gemeenschappen. Vanuit het idee dat een goede aanpak van eengerelateerd geweld samenwerking vereist tussen migrantenorganisaties enerzijds en hulp- en dienstverlenende instellingen anderzijds werd in het Meerjaren kaderprogramma ingezet op samenwerking in tien geselecteerde gemeenten. Deze aanpak leidde tot een belangrijke verbreding van het draagvlak, meer structurele samenwerking in de zogenoemde ketenaanpak en het doorbreken van taboes rond eer, dwang en geweld. Op zowel landelijk als lokaal niveau werden samenwerkingsstructuren opgezet en convenanten gesloten tussen professionele organisaties en zelforganisaties, waarmee duurzame samenwerking werd verankerd. De problematiek werd hierdoor niet alleen beter herkend, maar ook breder erkend binnen gemeenschappen en bij professionals (Zweers, Bouma & Wils, 2011).

In het verlengde hiervan werd het **Actieplan Zelfbeschikking 2015-2017** uitgevoerd. Dit actieplan bouwde voort op de (preventieve en gemeenschapsgerichte) aanpak van het kaderprogramma, maar legde sterker de nadruk op het realiseren van daadwerkelijke gedragsverandering en het terugdringen van schadelijke praktijken zoals huwelijksdwang, huwelijkse gevangenschap, eengerelateerd geweld en gedwongen achterlating. De aanpak combineerde interventies gericht op bewustwording, empowerment en normverandering met het versterken van netwerken tussen (zelf)organisaties, professionals en overheden. Uit de eindevaluatie blijkt dat het actieplan heeft bijgedragen aan het doorbreken van taboes, het vergroten van kennis en handelingsperspectieven en het versterken van samenwerking rond zelfbeschikking, maar ook dat structurele gedragsverandering en het verminderen van

slachtofferschap een langdurige inzet vereisen die de looptijd van het actieplan overstijgt (Oomkens & Omlo, 2018).

In **2020** werd de **Actieagenda Schadelijke Praktijken** gepubliceerd, die beleidsmatig en interdepartementaal de aanpak van huwelijksdwang, huwelijkse gevangenschap, eengerelateerd geweld, gedwongen achterlating en vrouwelijke genitale verminking samenbracht. In tegenstelling tot de eerdere programma's, lag het accent hier op bescherming, juridische kaders, signalering en deskundigheidsbevordering, en minder op gemeenschapsgerichte preventie of empowerment van individuen. De actieagenda versterkte het institutionele en systeemgerichte beleid, maar bood geen programmatische structuur voor langdurige, lokaal ingebedde preventieve interventies.

Het **Meerjarenprogramma Zelfbeschikking 2022-2025** is inhoudelijk verwant aan deze voorgangers, maar maakt tegelijkertijd andere beleidsmatige keuzes. Het expliciete einddoel van het terugdringen van aantallen slachtoffers van schadelijke praktijken is losgelaten, en de inzet richt zich primair op preventie en het ondersteunen van initiatieven op microniveau. Hoewel actielijnen 1 en 2 sterk leunen op *grassroots*organisaties en laten zien hoe waardevol deze initiatieven zijn voor het bereiken en versterken van doelgroepen, is het creëren en borgen van structurele samenwerking tussen lokale organisaties, gemeenten en professionals geen expliciete doelstelling. In combinatie met de beperkte betrokkenheid van gemeenten en de moeizame aansluiting bij het professionele domein leidt dit ertoe dat veelbelovende initiatieven naast elkaar bestaan zonder dat zij structureel worden ingebed in een bredere lokale of regionale infrastructuur. Daarmee verschuift de aanpak van een expliciet opgebouwde keten - zoals in het verleden het geval was - naar een verzameling losse interventies, met het risico dat individuele opbrengsten onvoldoende worden vastgehouden of opgeschaald.

Het naast elkaar bestaan van het Meerjarenprogramma en de Actieagenda Schadelijke Praktijken laat zien dat de inzet op zelfbeschikking zich beweegt op meerdere niveaus. Het Meerjarenplan is meer preventief en gemeenschapsgericht, en de Actieagenda is meer beschermend en systeemgericht. De evaluatie toont dat deze samenhang voor uitvoerende partijen nauwelijks zichtbaar is. Voor toekomstige beleidsontwikkeling ligt een uitdaging in het explicieter verbinden van deze sporen.

Deze beschouwing benadrukt dat de projecten die gefinancierd zijn uit het Meerjarenprogramma Zelfbeschikking krachtig kunnen zijn in het mogelijk maken van betekenisvolle veranderingen op individueel en gemeenschapsniveau, maar dat het ontbreken van expliciete doelen en structuren op meso- en macroniveau de duurzaamheid en doorwerking van deze inspanningen onder druk zet. De centrale beleidsuitdaging voor de toekomst ligt daarmee niet zozeer in het ontwikkelen van nieuwe interventies, maar in het versterken van samenhang, positionering en structurele verankering van bestaande initiatieven, zodat de geplante zaden daadwerkelijk kunnen uitgroeien tot duurzame maatschappelijke verandering.

De Beleidsonderzoekers

Schipholweg 103
2316 XC Leiden

info@beleidsonderzoekers.nl